

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd

Institut ekonomických studií

Bakalářská práce

2005

Matěj Vančura

**Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd**

Institut ekonomických studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Srovnání teorií lidského jednání u Ludwiga von Misesa a
Maxe Webera**

**Vypracoval: Matěj Vančura
Vedoucí: Prof. Ing. Milan Sojka, Csc.
Akademický rok: 2004/2005**

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a použil pouze uvedené prameny a literaturu

V Praze dne

podpis studenta

Abstrakt

Tato práce je srovnáním teorie lidského jednání Maxe Webera s teorií lidského jednání Ludwiga von Misesa. První část práce je interpretací obou teorií a druhá část staví proti sobě hlavní myšlenky obou autorů. Práce si klade za cíl ukázat na základě srovnání Misesovy a Weberovy teorie některé sporné prvky Misesovy teorie, které se týkají zejména jeho pojetí jednání jako účelově – racionálního a apriorního charakteru, který připisuje společenským vědám.

Abstract

This thesis is a comparison of Max Weber's theory of human action with the theory of Ludwig von Mises. The first part of the thesis attempts an interpretation of both theories, the second part compares the differences in the two theories. The thesis intends to use the comparison with Max Weber to point out some contestable parts of the theory of Ludwig von Mises, which are related to his interpretation of action as purposive – rational and his aprioristic views.

Obsah

1. Úvod	6
2. Misesova teorie lidského jednání	9
Epistemologická východiska teorie jednání	9
Metoda ekonomie: koncepce a porozumění	13
Podstata jednání, význam pojmu účel	13
Hodnota	16
Význam pojmu prostředek	17
Misesovo pojetí racionality	20
3. Weberova teorie lidského jednání	23
Objektivita a společenské vědy	23
Jednání	27
Smysl	29
Porozumění	29
Ekonomické jednání	31
Ekonomická teorie	33
Weberovo pojetí racionality	36
4. Srovnání: Weberovy a Misesovy názory na epistemologickou povahu konceptu jednání	39
Misesova interpretace Kanta	39
Weberova interpretace Kanta.	42
Misesova kritika ideálního typu	43
Weberova kritika abstraktní teorie	44
V čem se liší Misesovy a Weberovy názory na povahu vědeckého vysvětlení?	47
5. Srovnání: Misesova a Weberova interpretace povahy lidského jednání	50
Srovnání hlavních rysů Weberovy a Misesovy interpretace povahy lidského jednání	50
Je odlišení účelově – racionálního jednání od hodnotového nadbytečné pro účely společenských věd?	52
Hodnotové jednání a Kantova etika	55
Hodnotové jednání v hospodářském životě	56
6. Závěr	59
Literatura	61

1. Úvod

Podle Ludwiga von Misesa je každé jednání zacílené na dosažení určitého žádoucího „stavu světa“. Toto zacílené jednání lze rozdělit na poslední cíle a na prostředky které jsou využívány pro dosažení těchto cílů. Poslední cíle ekonoma nezajímají, neboť jsou výsledkem v podstatě iracionálních subjektivních hodnot či psychologických stavů. Ekonoma zajímají prostředky. Rámec cíl - prostředek chápe Mises jako jediné konceptuální schéma, na jehož základě lze pochopit vědomé zásahy člověka do přirozeného běhu světa. Společenské vědy jiné schéma ani nepotřebují. Každý vědomý zásah do přirozeného běhu událostí je totiž vykonáván pouze proto, že subjekt věří, že ho přivede blíže k jeho poslednímu cíli. Každý jednající člověk musí nutně volit mezi prostředky, které se nabízejí. Člověk musí volit z těchto prostředků, a tím je vlastně hodnotí. Užitečná teorie hodnoty tedy vyplývá již ze samotné povahy jednání. Mises přibližně takto dochází k závěru, že, jsou-li splněny podmínky k nimž se vztahují, platí mikroekonomické zákony a priori.

Zatímco u Misesa hraje klíčovou roli účelnost jednání, u Webera tuto roli hraje smysluplnost jednání. Hlavní doménou Weberova zájmu je smysl, který lidé přisuzují svým činům. Weberova metoda se proto často podobá metodě filozofie¹. Odlišnost mezi filozofií a sociologií podle Webera spočívá v tom, že sociolog se zabývá subjektivním významem v první řadě proto, aby odhadl jeho praktické důsledky, zatímco filozofie se zabývá subjektivním významem kvůli němu samému (Weber 1997, s. 724). Z Weberovy teorie vyplývá, že původ specifického přístupu mikroekonomie nespočívá v samotné povaze jednání jako účelného a ekonomizujícího, ale jsou jím dvě fakta. Za prvé, existuje tak zvané racionální ‚ekonomické jednání‘, které lze analyzovat na základě schématu cíl - prostředek, což je dáno jeho spojením se specifickým typem smyslu. Za druhé, všechny ostatní formy jednání byly v průběhu historie postupně vytlačovány z hospodářského života jak působením

---

¹ Na podobnost Weberovy metody s Nietzscheho metodou, kterou nazývá „genealogizací“, upozorňuje Havelka (Havelka 1998, s. 59). Mises se odpoutává od potřeby filozofické analýzy významu na základě předpokladu, že relevantní zákony nejsou podmíněny miněným smyslem jednání, nikoliv proto, že v hospodářské oblasti se smysl nevyskytuje.

„přirozeného výběru“, tedy krutými zákony kapitalistického řádu, tak do určité míry na tom nezávislou změnou etických norem.

Ve své knize *Epistemological Problems of Economics* podrobuje Mises Weberovu teorii kritice, na kterou již Weber nemohl odpovědět. Bude tedy zcela spravedlivé, jestliže se v této práci postavím na stranu Webera a podrobím naopak kritice teorii Ludwiga von Misesa.

Druhá kapitola se zabývá Misesovou teorií jednání. Nejprve zmíníme Misesovu definici jednání, potom se podíváme, jaký přiznává epistemologický status vědeckým teoriím o jednání, jakým způsobem odvozuje ekonomické zákony ze základních předpokladů, proč přiznává praxeologickým poznatkům apodiktickou pravdivost a jak rozlišuje historické poznání jednání od sociologického (a ekonomického). Poté se zaměříme na vnitřní logiku jeho konceptu jednání. Popíšeme roli účelu a prostředku, jakým způsobem vzniká Misesův koncept hodnoty, a proč je předpoklad účelnosti jednání klíčový pro Misesovu formulaci konceptu hodnoty.

Třetí kapitola se zaměří na Weberovu teorii jednání. Nejprve pojednáme o Weberově odlišném přístupu k epistemologickému statutu sociologických poznatků. Poté ukážeme odlišnost jeho definice jednání a z toho vyplývající dělení typů jednání podle jeho subjektivního smyslu. Nakonec ukážeme zvláštní roli racionality, její místo v ekonomické teorii a její historický aspekt.

Čtvrtá kapitola porovná závěry a důsledky Misesovy a Weberovy teorie z epistemologického hlediska. Nejprve se pokusíme ukázat odlišnost Misesovy a Weberovy interpretace Immanuela Kanta, jehož epistemologie měla na oba značný vliv. Poté se zaměříme na Misesovu kritiku Weberových ideálních typů vycházející ze sporu o univerzální platnost ekonomických zákonů a nakonec na Weberovu kritiku abstraktně teoretické tendence ve společenských vědách.

Pátá kapitola porovnává závěry a důsledky obou teorií z hlediska interpretace povahy či podstaty lidského jednání jako předmětu společenských věd. Nejprve srovnáme Weberovu a Misesovu definici lidského jednání, jak interpretují smysluplnou povahu jednání, jaký zaujímají postoj k psychologii, jakou roli hraje v jejich teoriích koncept racionality a

ekonomický koncept hodnoty. Ve zbylé části této kapitoly se budeme věnovat Weberovu konceptu hodnotového jednání a kritice již Mises tento koncept podrobuje.

2. Misesova teorie lidského jednání

V této kapitole se pokusíme o interpretaci Misesovy teorie lidského jednání. Zajímá nás především jeho teorie základních axiomů jednání, proto se nebudeme věnovat Misesově rozsáhlé teoretické práci jako celku, ale především její části orientované na epistemologické a metodologické základy. Hlavním cílem je odhalit místa, kde se Misesova teorie rozchází s teorií Weberovou, proto si ani na poli metodologie tato kapitola neklade za cíl obsáhnout všechny Misesovy myšlenky, ale pouze ty, které se nám jeví v tomto ohledu jako klíčové.

Epistemologická východiska teorie jednání

Mises čerpá své epistemologické názory převážně z Kanta. Podle Kanta je vnímání podmíněno apriorními kategoriemi (formami myšlení). Tyto kategorie nejsou dokazatelné ani zpochybnitelné na základě zkušenosti, protože zkušenost je jimi podmíněna. Kant jejich existenci vyvozuje jednak z logických funkcí soudů, jednak z jejich nutnosti pro možnost poznání. Účelné jednání je podle Misesa jednou z těchto kategorií². Kategorie jednání nejenže podmiňuje možnost zkušenosti o cizím jednání, ale bez ní bychom podle Misesa ani sami nemohli jednat. Mises vychází z myšlenky, že existují pouze dva principy na jejichž základě je vůbec možné vnímat realitu, princip kauzality a princip teleologie (Mises 1966, s. 25). Kant sám, jak mu Mises vytýká, si však existenci sociologie neuvědomoval. Kant tedy nezmiňuje kategorii finality a mezi vědy obsahující a priori syntetické soudy řadí pouze matematiku, přírodovědu a metafyziku. Mises k nim přidává ještě praxeologii, vědu o jednání. Čistě apriorní vědy - praxeologie, logika a matematika - jsou nám dle Misesa vnuceny světem v němž žijeme. Bez nich by nebylo možné světu porozumět. Protože praxeologie odvozuje svá tvrzení z a priori principů poznání, její tvrzení jsou nezpochybnitelně platná

What praxeology asserts with regard to human action in general is strictly valid without any exception for every action. There is action and there is the absence of action, but there is nothing in between. Every action is an attempt to exchange one state of affairs for another, and everything that praxeology affirms with regard to exchange refers strictly to it. In dealing with every

---

² Jindy též ‚kategorie finality‘.

action we encounter the fundamental concepts end and means, success or failure, profit or loss, costs. An exchange can be either direct or indirect, i.e., effected through the interposition of an intermediary stage. Whether a definite action was indirect exchange has to be determined by experience. But if it was indirect exchange, then all that praxeology says about indirect exchange in general strictly applies to it. (Mises 2005, kap. 2.6.)

V tomto úryvku Mises označuje některé situace, o jejichž analýzu usiluje ekonomická teorie. Výsledkem této analýzy jsou ekonomické zákony. Označení ‚ekonomické‘ je zde téměř nadbytečné, protože, jak je naznačeno v citovaném úryvku, jednání je ekonomizující ze své podstaty. Podle Misesa jsou tyto zákony vyvozeny čistě deduktivně ze základní kategorie jednání přidáváním dodatečných předpokladů a jejich platnost je za těchto předpokladů univerzální. Tento postup nalézá Loasby již u Mengera. Menger se též pokoušel vyvodit exaktní zákony ze ‚základní lidské situace‘. Zjednodušení ke kterým dochází při formulaci předpokladů a zákonů prý u Mengera neznamenal, že se tyto zákony vztahují pouze k myšlenkovým konstrukcím. Znamenala, že zákony platí pouze pokud jsou v realitě přítomny jejich předpoklady (Loasby 1991, s. 52), pokud však jsou tyto předpoklady přítomny, jejich platnost je absolutní. Takto odvozuje ekonomické zákony také Mises.

Ve výše citovaném úryvku Mises zmiňuje několik předpokladů, které jsou obsaženy v kategorii jednání. Kategorie jednání již sama o sobě implikuje existenci cíle, o němž hovoří jako o nějakém stavu světa, existenci prostředků, úspěch či neúspěch, zisk a ztrátu. Jak uvidíme později i přítomnost cílů a prostředků je u Maxe Webera omezena jen na určitý typ jednání, Mises je však předpokládá v každém jednání. Otázka, zda jsou tyto základní předpoklady skutečně přítomny v každém jednání, je pro Misesovu metodologii naprosto rozhodující nejen proto, že z nich vyplývá ekonomický koncept subjektivní hodnoty, ale proto, že z nich jsou postupně odvozeny veškeré ekonomické zákony. Tyto zákony zakládají svou empirickou platnost na tom, že vnitřní logická stavba kategorie jednání není pouhou pojmovou konstrukcí, ale odráží strukturu lidského jednání tak, jak se odehrává ve skutečnosti.

Základní Misesova myšlenka, v níž spočívá význam praxeologie pro společenské vědy, tedy říká, že z kategorie jednání jsou přímo odvoditelné apodikticky platné ekonomické zákony. Nyní se podíváme jak konkrétně dochází podle Misesa k odvození těchto zákonů.

Zákony o něž Mises usiluje se týkají na jedné straně jednotlivce, na druhé straně se týkají tržních procesů. Chování trhu je oblastí zájmu části ekonomické teorie, kterou nazývá ‚catallactics‘. Zatímco chování jednotlivce je poznatelné na základě kategorie jednání a metody porozumění, chování trhu takto poznatelné není, protože je komplexní interakcí mnoha jednotlivců. Proto ekonomie používá metodu imaginárních konstrukcí (Mises 1966, s. 232 - 256). Tato metoda spočívá v konstrukci imaginárního systému interakcí mnoha jednotlivců, v němž ovšem neuvažujeme skutečné jednotlivce, ale pouze jejich funkci v ekonomickém systému. Podnikatelé (entrepreneurs), kapitalisté, vlastníci půdy, zaměstnanci a spotřebitelé tak v ekonomické vědě nejsou skutečnými lidmi, ale ekonomickými kategoriemi, vztahujícími se ke specifickým funkcím, které tyto jednotlivci plní. „The term entrepreneur as used by catallactic theory means: acting man exclusively seen from the aspect of the uncertainty inherent in every action” (Mises 1966, s. 253). Kategorie jsou odvozeny přímou dedukcí z kategorie jednání a proto nejsou specifickým znakem nějaké zvláštní skupiny jednotlivců, ale jsou součástí každého jednání a příslušné funkce ‚jsou břemenem‘ každého jednotlivce. Jestliže zde mluvíme o imaginární konstrukci, neznamená to, že nahrazujeme skutečného jednotlivce pouhou představou či ideálním typem, ale pouze se soustředíme na zvolené stránky (funkce) jednání.³ Každý člověk může být současně podnikatelem, zaměstnancem i spotřebitelem, jde pouze o kategorické dělení jednání podle jeho vnitřní logiky. Jsme-li současně podnikatelem a spotřebitelem, pak to, že jsme podnikatelem implikuje, že neustále hledáme nové možnosti a to, že jsme spotřebitelem implikuje, že neustále toužíme uspokojovat své dané spotřební cíle. To, že jsme zaměstnancem či kapitalistou, pak implikuje určité konkrétní cíle. Je však zřejmé, že všemi těmito lidmi může docela dobře být člověk jediný. Všechny tyto kategorie jsou tedy pouhým zasazením jednotlivce do určité situace a proto jsou zákony jimiž se jejich jednání řídí právě tak apriorní jako zákony jimiž se řídí jednání obecně.

Protože kategorie jednání v sobě obsahuje logickou strukturu každého jednání, neztratíme tím, že si ji představíme samu o sobě, nic z podstaty skutečného jednání. V imaginární konstrukci Mises skutečnost zafixuje v jediném bodě v čase, kde každý jednotlivec, pokud jedná, disponuje určitými prostředky a má určité cíle. Z každého imaginárního jednotlivce pak lze

---

³ Mises nezapomíná odlišit kategorie o nichž zde mluví od tak zvaných ideálních typů (o nichž bude později řeč u Webera). Zatímco podnikatelé a spotřebitelé jsou pro ekonomii kategoriemi, ideálními typy jsou pro historii a statistickou sociologii.

vypreparovat podnikatele, spotřebitele a podobně jednoduše tím, že u něj uvažujeme buď pouze podnikatelské cíle, nebo spotřebitelské cíle. Námitka, že podnikatel vůbec nemusí mít podnikatelské cíle, je zde neplatná, protože podnikatel je definován právě podnikatelskými cíli.

Z imaginární konstrukce takto Mises odvozuje ekonomické zákony trhu. To, že se tato imaginární konstrukce vždy vzdaluje realitě není na škodu, protože zákony, které z ní vyplývají jsou vždy opatřeny dovětkem, že platí pouze tehdy, je-li přítomno určité množství předpokladů. Takové předpoklady jsou činěny jednak o funkcích ekonomických aktérů, jednak o specifických prostředcích a cílech. Jsou-li však přítomny dané předpoklady, potom lze tvrdit, že zákony platí absolutně. Nejsou-li v jednání přítomny vůbec žádné předpoklady kromě těch, o nichž Mises říká, že jsou přítomny úplně vždy (tedy předpoklady vyplývající z kategorie jednání), potom platí zákony hodnocení. Vstoupí-li do rozhodování statky vyšších řádů, platí zákony imputace. Přidáme-li předpoklad nepřímé směny, začnou platit všechny zákony monetární teorie. Kde jsou přítomny dluhové nástroje (fiduciary media), tam platí všechny zákony teorie dluhových nástrojů. Existuje-li na trhu monopol, pak se tvorba cen řídí zákony monopolních cen (Mises 1960, s. 26).

Na tom, do jaké míry jsou ve skutečnosti kterou popisujeme určité předpoklady přítomny, či nikoliv, podle Misesa nezáleží. To, zda platí zákon tvorby cen monopolu, nezáleží na tom, kde se nalzáme na škále mezi nedokonalou konkurencí a monopolem. Zákony, tak jak jsou chápány Misesem, nemají kvantitativní ale kategoriální povahu. Rozsah konkurence ovlivňuje konkrétní výši ceny, ale neovlivňuje způsob, jakým je tato cena tvořena. Ekonomie je podle Misesa kvalitativní vědou. Nemůže být kvantitativní, protože mezi jevy jimiž se zabývá neexistují žádné ‚konstanty‘. Jinými slovy, neexistují žádné stálé funkcionální vztahy mezi proměnnými. (Mises 1966, s. 56).

Několikrát jsme zmínili, že cílem ekonomie má podle Misesa být formulace zákonů. Toto vyplývá z Misesova odlišení úkolu historie a společenských věd. Zatímco historie má zkoumat konkrétní aspekty událostí, společenské vědy (ekonomie a sociologie), mají formulovat kauzální teorie. O historii se prý z praktického hlediska zajímáme jen proto, abychom se mohli připravit na budoucnost. Navíc, každá nová kauzální nehistorická teorie vede nutně k přepsání historie. Kauzální teorie tedy ve svém významu stojí před historií. Byť

jsou vědy o lidském jednání podle Misesa teleologické, protože jejich základní poznávací kategorií je účelné jednání, výsledkem jejich zkoumání mají být kauzální teorie.

Metoda ekonomie: koncepce a porozumění

Mises se shoduje s Weberem v názoru, že metoda společenských věd musí být odlišná od metody přírodních věd a že má být založena na poznání subjektivního významu lidského jednání. “For the comprehension of action there is but one scheme of interpretation and analysis available, namely, that provided by the cognition and analysis of our own purposeful behavior” (Mises 1966, s. 26). Zatímco metodou historie je porozumění, metodou praxeologie je koncepce (conception). Koncepce znamená poznání univerzálií a kategorií. Misesovo rozlišení metod porozumění a koncepce vyplývá z jeho apriorismu. Porozumění se zabývá analýzou jednání z empirického hlediska, zatímco koncepce staví na apriorních pojmech. Metodu společenské vědy lze od metody historie oddělit takto dokonale pouze díky tomu, že univerzálie a kategorie na nichž jsou stavěny vědecké teorie jednání jsou podle Misesa nezávislé na jakékoli zkušenosti. Lze je jednou provždy odhalit prostým pozorováním sebe sama, protože jsou zkrátka obsaženy ve struktuře lidské mysli. Pro úplnost dodejme, že Mises požaduje apriornost společenských věd ještě z jiného důvodu. Je jím jeho nedůvěra v možnost empirického testování společenskovedních teorií:

There is no means to establish an a posteriori theory of human conduct and social events. History can neither prove nor disprove any general statement in the manner in which the natural sciences accept or reject a hypothesis on the ground of laboratory experiments. Neither experimental verification nor experimental falsification of a general proposition is possible in its field. (Mises 1966, s. 31)

Podstata jednání, význam pojmu účel

Doposud jsme se zabývali zejména tím, jakou roli hraje v praxeologii koncept jednání z epistemologického hlediska a také jsme zmínili, že dvěma základními metodami, jež společenské vědy používají, je tak zvaná metoda porozumění a metoda koncepce. Nyní se

zaměříme na to, jak Mises popisuje to co nazývá „podstatou jednání“, tedy jeho snahu proniknout ke skutečnému původu projevů lidských aktivit. Jednání Mises definuje jako účelné chování (Mises 1966, s. 11). Svě *The Ultimate Foundations of Economic Science* Mises začíná touto představou:

Man meditates about the conditions of his own self and of his environment, devises states of affairs that, as he believes, would suit him better than the existing states, and aims by purposive conduct at the substitution of a more desired state for a less desired that would prevail if he were not to interfere. (Mises 2005)

Každé jednání se podle Misesa orientuje na nějaký cíl. Tento cíl vystupuje ve společenských vědách jako ultimátní datum (ultimate given). Důležitým znakem praxeologie je centrální postavení pojmu účel. Účel je čímsi v pozadí k čemu se směřuje. Takto vymezen je účel pochopen jako základ veškerého jednání a současně odsunut ven z pole zájmu vědy, je brán jako vnější proměnná, jeho změny nás nezajímají.

But praxeology abstracts from the concrete content of the ends men are aiming at. It is history that deals with the concrete ends. (Mises 2005 kap. 2.5.)

Mises důsledně odděluje praxeologii od psychologie. Psychologie se totiž zabývá buď vlivy které nemají s vědomým jednáním a jeho uvědomovaným smyslem nic společného, nebo procesy, které stojí v pozadí jako iracionální motivy cílů. Cíle jsou však chápány jako daný, vnější faktor. Jak jsme uvedli na začátku, cíl zde znamená určitý chtěný stav světa. Praxeologie tedy bere cíl jako zformovanou představu nějakého stavu světa po jejímž původu se neptá.

Psychoanalysis too is psychology and does not investigate action but the forces and factors that impel a man toward a definite action. The psychoanalytical subconscious is a psychological and not a praxeological category. Whether an action stems from clear deliberation, or from forgotten memories and suppressed desires which from submerged regions, as it were, direct the will, does not influence the nature of the action. (Mises 1966 s. 12)

Mises v této souvislosti souhlasně cituje Webera, který zastává názor, že teorie mezního užítku není založena na psychologii, ale na vztahu prostředků a cílů. Užitek tedy nevyplývá přímo ze subjektivní psychologie, ale z rozumného porovnání prospěšnosti prostředků vzhledem k cílům. Jsou to právě tyto vztahy cílů a prostředků na něž se má praxeologie soustředit. Mises tedy obrací pozornost na tento abstraktní ekonomický prvek jednání.

Mises dále ztotožňuje jednání v obecném smyslu s vědomým jednáním a s dobrovolným jednáním. Docházíme k představě jednání, které je zaměřeno na určitý cíl, které je vědomé, dobrovolné, tedy uvědomělé, na kterém se vůbec nepodílí podvědomí či psychologie a které racionálně uvažuje o prostředcích a jejich vztahu k cíli. Může taková představa skutečně být považována za apriorní princip běžného lidského jednání?

Motivací lidského jednání může být cokoliv. Tak jako praxeologie odhlíží od psychologie, odhlíží od motivace obecně. Neptá se proč lidé dělají to co dělají, co je k tomu vede, zda povinnost, nutkání, zvyk, či emoce. Tyto motivace se v jejím interpretačním schématu odrážejí v cíli, k němuž přistupuje jako k dané věci. Odhlédnutí od motivací vede Misesa ke statickému pohledu na ekonomii. Změny které popisují zákony praxeologie jsou pouze ty změny, které lze vysvětlit změnou relativních nákladů prostředků, nikoliv ty změny které jsou způsobeny psychologickými motivy a tedy posunutím cílů (změnou preferencí). Misesův přístup je dynamický v tom, že posuny cílů automaticky předpokládá, statický v tom, že se z principu nezabývá důvody proč tomu tak je⁴.

---

⁴ Kirzner se domnívá, že Misesovo pojetí jednání nahradilo statický subjektivismus, kterým se vyznačuje Pareto, Jevons a později Robbins, dynamickým subjektivismem. Hlavní rozdíl mezi Misesem a Robbinsem spatřuje v tom, že „lidské jednání“ je konceptem, který je mnohem širší než Robbinsův koncept ekonomizace a principiálně nevyklučuje dynamický přístup. „We are now no longer bound to a mode of theorizing in which the unit of analysis precludes us from serendipitous changes in relevant knowledge“ (Kant 1990, s. 131). Kirzner argumentuje, že cílem Misesova lidského jednání není vždy maximalizace ale odstranění nespokojenosti a dosažení lepšího budoucího stavu věci. „Human action is a far broader concept than that of economizing; while the allocation of scarce means among multiple competing ends may be an example of human action, human action need not be allocative at all“ (Kant 1990, s. 130). Zde se však Kirzner podle mého názoru mylí. Misesův koncept jednání se právě vyznačuje předpokladem ekonomizace jako neoddělitelné a hlavní součásti jednání, což je patrné z následujících úryvků: “Action means the employment of means for the attainment of ends” (Mises 1966, s. 13). „Means are necessarily always limited, i.e., scarce with regard to the services for which man wants to use them. ... Where man is not restrained by the insufficient quantity of things available, there is no need for any action” (Mises 1966, s. 93) “Means are valued derivatively according to their serviceableness in contributing to the attainment of ultimate ends“ (Mises 1966, s. 96). Jednání je podle Misesa naopak založené na neustálé ekonomizaci prostředků, není-li prostředků nedostatek, není dokonce ani důvod jednat. Říká-li Mises, že cílem každého jednání je odstranění nespokojenosti, pak nemluví o ničem jiném než o maximalizaci. Využívání nejlepších dostupných prostředků při omezených zdrojích za účelem odstranění nespokojenosti totiž není nic jiného než úsilí o maximalizaci užítku. Misesův dynamický přístup tedy nespočívá v odmítnutí schématu cíl – prostředek jako základního nástroje analýzy, ale pouze v upozornění na nejistotu, která provází jednání, neustálou změnu dat a z toho vyplývající nemožnost kvantitativní ekonomie. Přitom Misesova „rovnoměrně

Jednání je v praxeologii rozděleno na dvě fáze. Motivace nejprve vede ke vzniku cíle, cíl potom vede člověka k jednání, které obnáší využití prostředků. Praxeologii zajímá aplikace prostředků, která je díky tomuto rozdělení zcela nezávislá na motivaci jednání (prostředky jsou vztahovány pouze k cíli). To má obrovskou výhodu, protože se tak nabízí možnost definovat subjektivní hodnotu. Pokud bychom neprovedli toto rozdělení, museli bychom každé jednání chápat jako projev do značné míry heterogenních psychologických faktorů. Nemohli bychom potom formulovat žádný koncept subjektivního hodnocení, protože by nebylo ‚co‘ hodnotit. Každá volba by byla jen výslednicí psychologických sil a nikoliv hodnocením. Zatímco k formulaci cíle vede nepřehledná spleť motivací, k jednání založenému na konkrétním cíli vede jediná motivace a sice nespokojenost s tím, že jsme cíle ještě nedosáhli! Od této nespokojenosti je nyní již jen malý krůček k pojmu hodnota. Subjektivní hodnotu cíle lze totiž jednoduše ztotožnit s mírou nespokojenosti a hodnotu prostředků lze ztotožnit s jejich relativní užitečností z hlediska odstranění této nespokojenosti.

Hodnota

Mises říká: „... the incentive that makes a man act is always some uneasiness... (Mises 1966, s. 13)”, a jinde, “Every action is motivated by the urge to remove a felt uneasiness (Mises 1966, s. 232).” Jelikož cíl je podle praxeologie přítomen v jednání vždy, ztrácí smysl mluvit o tom, že pociťovaná nespokojenost se vztahuje k cíli a základním atributem každého jednání se nyní stává pociťovaná nespokojenost. Pojem ekonomické hodnoty je tedy uplatnitelný na jednání zcela obecně.

---

rotující ekonomika⁴ je představou statického trhu, v němž podle jeho vlastních slov nejsou přítomni podnikatelé (entrepreneurs). Jak Kirzner sám připouští, změny cílů nebyly nikdy ve středu Misesovy pozornosti. Učení je procesem zejména psychologickým a psychologii Mises explicitně z pole zájmu ekonomie vylučuje. Kirzner se domnívá, že připuštěním neustálé změny cílů otevřel Mises cestu Hayekově teorii učení. I s tímto se však dá polemizovat. Aby bylo možné analyzovat učení, je třeba logiku cíl-prostředek zcela opustit. To také Hayek učinil upřením své pozornosti k institucím a dovednostem. Učení zpravidla probíhá zkušeností, členstvím v organizacích, změnou prostředí, či vstupem do závazků, které jsou řízeny institucemi. Takové učení vede spíše než ke změně cílů ke změně celého způsobu života, mimo jiné tedy ke změně způsobu vytváření cílů. Proto zřejmě Hayek vyčítá Misesovi jeho racionalismus: „So Mises never could free himself from that fundamental philosophy, in which we have all grown up, that reason can do everything better than mere habit. ... In this respect, although I accept nearly everything of his criticism of socialism, I now understand why it has not been fully effective, because in his case it’s still based on the fundamental mistake of rationalism and socialism, that we have the intellectual power to arrange everything rationally ...“ (Hayek 1994). Zatímco Hayek zdůrazňuje

Pojem hodnota, tak jak je chápán v ekonomii, dává smysl pouze tehdy, usiluje-li člověk o určitý cíl. To je patrné z toho, že otázka jakou má pro nás něco hodnotu je identická s otázkou, jak moc si něco přejeme. Jestliže však řekneme, že si něco přejeme, to co si přejeme lze také označit jako cíl, nebo lze označit jako cíl získání toho, co si přejeme, do vlastnictví. Mises definuje hodnotu jako „důležitost, kterou jednající člověk přisuzuje svým konečným cílům (Mises 1966, s. 96)“. Předpoklad, že jednání je vždy účelné, má tedy opravdu dalekosáhlé důsledky. Pouze díky němu totiž máme koncept hodnoty, který lze aplikovat univerzálně na každé jednání. Na této myšlence je založen utilitarismus, tedy politická filozofie, která z tohoto pojetí hodnoty odvozuje koncept společenského blahobytu. Zde bychom však také rádi upozornili na to, že ukáže-li se, že jednání není vždy racionálně - účelné, nebude vždy možné uplatnit tento koncept hodnoty.

Význam pojmu prostředek

Byť se koncept jednání vztahuje na všechny lidské vědomé činnosti, Mises svou definicí kategorie jednání určuje jakousi gramatiku, kterou smíme používat, mluvíme-li o jednání a tím vlastně omezuje co do jednání patří a co nikoliv. Ty věci, které do jednání nepatří, tím z lidského života nemizí, pouze jsou předány ke zkoumání jiným vědám, zpravidla přírodním vědám či psychologii. Jsou to jakési externality praxeologie. Jedním ze základních pojmů praxeologie, účelem, jsme se již zabývali, nyní je třeba popsat co Mises chápe jako jednání, které k těmto účelům směřuje. Nejprve shrneme, jakou ‚gramatickou‘ roli zde hraje pojem ‚prostředek‘.

Definice prostředku je následující: „... means is what serves to the attainment of any end, goal, or aim. (Mises 1966 s. 92)“ Není specifikováno, zda prostředek musí být nějakou věcí, nebo zda jím může být i abstraktní věc jako například ‚rozhodnutí‘. Často mluví o prostředcích jako o věcech ‚vnějšího světa‘, zřejmě však jimi může být úplně cokoli, neboť prostředek podle Misesa není objektivním označením objektu v přírodě, ale prostředkem se stává to, co někdo za prostředek považuje a navíc musí tento pojem v ekonomii přinejmenším obsáhnout vše co je považováno za obchodovatelné statky, tedy i služby a práva. To, že se

---

význam ‚pouhého zvyku‘, u Misesa jde vždy o racionální usilování o cíl. Kirznerova teze, že Misesovo lidské jednání bylo připravením půdy pro Hayekovu teorii se tedy také zdá být velmi sporná.

věci mohou stát prostředky vychází ze skutečnosti, že rozumný člověk si uvědomuje použitelnost (serviceableness) věcí (a jiných prostředků).

Ačkoliv se prostředkem může stát cokoliv, z Misesova výkladu vyplývá, že se prostředky v čemsi přeci jenom odlišují od jiných věcí. Tato gramatická zvláštnost pojmu prostředek vyplývá z toho, že je něčím, co neustále postrádáme. Něčím, čeho je nedostatek. Nedostatek prostředků (privation, scarcity) znamená, že nelze uspokojit žádný cíl, aniž bychom se museli uskromnit ve vztahu k ostatním cílům. To že prostředku může být nedostatek ale implikuje, že se jedná o něco, co lze kvantifikovat a co lze postrádat a tedy i mít ve smyslu vlastnit. Pokusíme se to demonstrovat v souvislosti s lidskou prací. V jakém smyslu můžeme mluvit o nedostatku práce? Nikdy nelze říci, že máme nedostatek své vlastní činnosti, ale lze říci, že máme nedostatek práce ve smyslu času, který jsme schopni strávit prací. Prostředek u Misesa nelze chápat jako úplně cokoliv co stojí mezi námi a naším cílem. Prostředkem například není naše práce jako zásah do průběhu událostí, ale je jím naše práce jako vzácný zdroj, tedy něco co vlastníme a můžeme směřovat. Proto Mises nemusí rozlišovat mezi pojmem prostředek a pojmem statek. Statek se odlišuje od prostředku pouze tím, že použití tohoto pojmu je typické pro ekonomickou vědu.

Ačkoliv prostředkem je tedy nějaká abstraktní vlastnitelná věc, jeho hodnota nepochází z této věci samotné, ale pochází z možnosti jejího použití (Mises 1966, s. 233). Možnost použití si člověk uvědomuje díky tomu, že si uvědomuje příčinné souvislosti. Archetypem kauzality je podle Misesa otázka: kdy a jak musím zasáhnout abych odklonil průběh událostí od cesty kudy by se ubíral bez mého zásahu? Svět bez kauzality by byl světem úplného chaosu. „Where man does not see any causal relation, he cannot act“ (Mises 1966, s. 22). Hodnota prostředků je tedy relativní vzhledem k cílům. Zatímco hodnota cíle je skutečně subjektivní a objektivně neurčitelná, hodnota prostředku může být odvozena z jeho relativní užitečnosti vzhledem k cíli:

Only to ultimate ends is primary and original value assigned. Means are valued derivatively according to their serviceableness in contributing to the attainment of ultimate ends. Their valuation is derived from the valuation of the respective ends. They are important for man only as far as they make it possible for him to attain some ends. (Mises 1966, s. 96)

Mises rozlišuje statky vyšších a nižších řádů, kde statky prvního řádu představují ty, které jsou přímo spotřebovávány spotřebitelem. Statky vyšších řádů jsou pak ty, které slouží k výrobě statků nižších řádů. Nemletá káva je například statkem vyššího řádu, zatímco mletá káva je statkem nižšího řádu a káva připravená ke konzumaci je statkem ještě nižšího řádu. Hodnota všech těchto statků se však odvozuje od hodnoty statků prvního řádu a je přirozeně odvozena od individuálních spotřebitelových cílů.

Jak jsme řekli, nedostatkovost je inherentní vlastností všech prostředků. Nedostatkovost však Mises uvádí také jako příčinu jednání. Jednání podle Misesa nastává díky tomu, že prostředků je vždy nedostatek. Ty věci, které není třeba “ekonomizovat”, někdy nazývané “volné statky”, nejsou tedy předmětem žádného jednání. Jsou součástí prostředí v němž člověk žije a jedná. Jednání tedy nastává pouze tehdy, jsou-li prostředky nedostatkové.

Means are necessarily always limited, i.e., scarce with regard to the services for which man wants to use them. If this were not the case, there would not be any action with regard to them. Where man is not restrained by the insufficient quantity of things available, there is no need for any action. (Mises 1966 s. 93)

Tento závěr zní na první pohled opravdu podivně. Lze souhlasit s Misesem, že spokojení lidé, kteří nemají ničeho nedostatek neexistují? Je třeba připomenout, že Mises zde nemluví pouze o transakcích na trhu, ale o jednání zcela v obecném významu. „Human action is purposeful behavior ... is the ego's meaningful response to stimuli and to the conditions of its environment, is a person's conscious adjustment to the state of the universe that determines his life“ (Mises 1966 s. 11). Aby mohly být principy, které vyplynou z Misesovy definice, alespoň hypoteticky přijaty jako esence veškerého jednání, musí platit nejen tam, kde probíhá směna statků, ale musí platit v každém případě vědomé činnosti. Připomeňme, že kategorie jednání zde není chápána jako pouhá forma vědeckého poznání, ale také jako vnitřní princip našeho jednání. To podtrhuje následující úryvek:

Action means the employment of means for the attainment of ends. As a rule one of the means employed is the acting man's labor. But this is not always the case. Under special conditions a word is all that is needed. He who gives orders or interdictions may act without any expenditure of labor. To talk or not to talk, to smile or to remain serious, may be action. To consume and to

enjoy are no less action than to abstain from accessible consumption and enjoyment. (Mises 1966, s. 13)

Jednání tedy znamená využití prostředků k dosažení cíle. Právě tak, jako je prostředkem práce, tak je také prostředkem vyslovení instrukce či úsměv (!). Každý zásah do průběhu věci je tedy (přidržíme-li se Misesovy teorie) využitím nějakého prostředku. Vědomým zásahem do průběhu věcí však je téměř vše co děláme.

Problém, který se zde objevuje pravděpodobně nespočívá ve vnitřní konzistenci Misesovy definice jednání. Pokusme se ve zkratce shrnout vnitřní logiku účelného jednání, jak ho předkládá Mises:

- 1) Jednání je projevem usilování o dosažení cíle.
- 2) Dosažení cíle je podmíněno získáním příslušných prostředků.
- 3) Prostředky jsou různé věci, které lze hypoteticky získat do vlastnictví.
- 4) Cíle je dosaženo tehdy, získáme-li všechny potřebné prostředky.
- 5) Platí-li, že netrpíme nedostatkem prostředků, pak také nutně platí, že jsou uspokojeny všechny naše cíle.
- 6) Bod 5) plyne z definice nedostatku jako neschopnosti uspokojit všechny cíle.
- 7) Protože jednání je definováno jako úsilí o dosažení cílů, a dosažení cíle je podmíněno získáním určitých prostředků, ustává v momentě dosažení všech prostředků jakákoli potřeba jednání.

Problém spočívá v otázce, zda lze tuto koncepci jednání považovat za základní princip veškerého lidského jednání.

Misesovo pojetí racionality

Mises ukazuje, že pro potřeby praxeologie nemá smysl rozlišovat mezi racionálním a iracionálním jednáním. Volba podle praxeologie vždy probíhá na základě posouzení „užitečnosti a adekvátnosti“ nabízejících se možností. Nikdo však z principu nemá dokonalé znalosti, každý se může rozhodovat pouze na základě toho, co ví, a každý se vystavuje riziku, že jeho volba nebude vzhledem k jeho cíli tou nejlepší. Ze subjektivního pohledu však podle Misesa nelze volit jinak, než tak, jak to pokládáme za nejlepší. Odmítá tedy pokládat jeden

způsob volby mezi alternativami za racionálnější než druhý a říká, že rozhodování je racionální ze své podstaty:

Everything that we can regard as human action, because it goes beyond the merely reactive behavior of the organs of the human body, is rational: it chooses between given possibilities in order to attain the most ardently desired goal. No other view is needed for a science that wants to consider action as such, aside from the character of its goals. (Mises 1960 s. 85)

V rámci praxeologie skutečně nemá smysl rozlišovat mezi racionálním a iracionálním jednáním. To plyne jednoduše z toho, že veškeré jednání se řídí stejnými zákony. Role racionality zde nespočívá v roli pojmu pro označení určitého druhu jednání, ale v roli zásadního a klíčového předpokladu ekonomické teorie.

3. Weberova teorie jednání

Ve své knize *Epistemological Problems of Economics* navazuje Mises na tak zvaný spor o metodu, který rozpoutal Carl Menger v roce 1883 vydáním metodologické studie v níž kritizuje Schmollerovu odnož německé historické školy. Mises se vrací ke kritice představitelů německé historické školy, a následně kritizuje též Maxe Webera, představitele tak zvané Nejmladší německé historické školy. Nejprve vyjadřuje své uznání Weberovi za jeho boj proti používání metod a pojmů fyziky ve společenských vědách. To čeho takto Weber a další dosáhli musí být považováno za základ a výchozí bod všech dalších zkoumání historie. Ihned však členům této školy vytýká, že ve skutečnosti znali pouze historii, ale neuvědomovali si existenci sociologie jako nomotetické vědy⁵.

Byť byl tedy Weber profesorem ekonomie a sociologie, podle Misesa v žádném případě nebyl ekonomem ani sociologem, ale historikem. „He considered sociology a kind of more highly generalized and summarized history“ (Mises 1960, s. 74). Weber podle Misesa vytvořil cenné konceptuální nástroje, které lze využít v historii, nepřispěl však k ekonomické a sociologické ‚teorii‘. V nepochopení rozdílu mezi historií a teorií se podle Misesa Weber dopustil stejných chyb jako jeho předchůdci. Mises v mnoha aspektech Weberovu metodologii neodmítá, ale vymezuje se vůči ní jako vůči metodologii historie. Je ale zřejmé, že Weber si existenci teorie uvědomoval⁶, přikládal jí však zcela jinou roli.

Jak uvádí Loužek (Loužek 2005, s. 467), objevila se také interpretace Webera, jejímž autorem je Bernard Pfister, která naopak spatřuje v jeho koncepci ideálního typu originální řešení zmíněného sporu o metodu. V díle Maxe Webera lze prý spatřovat střední cestu mezi rakouskou školou a německou historickou školou. Ideální typ je prý pojítkem těchto dvou teorií. Loužek toto označuje, jako ‚smířlivou‘ interpretaci prvního sporu o metodu. Role německé historické školy podle této interpretace spočívá v zasazení ekonomické teorie do

---

⁵ Původcem tzv. dichotomie věd, totiž rozlišení ‚nomotetických‘ věd, které skutečnost vysvětlují na základě zákonů (přírodověd) a ‚idiografických‘ věd, které usilují o porozumění jevům v jejich individualitě, je Bádenská škola novokantovství. (Havelka 1998, s. 61)

⁶ Toho je dokladem mimo jiné to, že Weber na jednom místě s uznáním odkazuje na Misesovu monetární teorii (Weber 1947). Ke srovnání Weberova chápání role teorie s tím Misesovým se vrátíme ve 4. kapitole.

širšího společenského a historického kontextu a na základě ideálního typu získává abstraktně deduktivní metoda rakouské školy ospravedlnění.

Podobně smířlivý postoj k Weberově metodologii zaujímá také J. A. Schumpeter, který se domnívá, že celý spor o metodu je příběhem promrhané energie. Podle něj byl Weber prvním z německé historické školy, kdo předložil systematickou metodologii, a ta vlastně ve sporu s rakouskou školou vůbec není:

In particular, economic theory in the traditional sense is not ruled out. And it makes precious little difference to the practical work of a theorist whether Mr. Methodologist tells him that in investigating the conditions of a profit maximum he is investigating ‚meant meanings‘ of an ‚ideal type‘ or that he is hunting for ‚laws‘ or ‚theorems.‘ (Schumpeter 1967, s. 819)

Vrátíme-li se k Pfisterovi, proč a v jakém smyslu je zapotřebí deduktivní metodu rakouské školy ospravedlňovat? Z Weberovy epistemologie vyplývá, že ekonomické zákony platí pouze v rámci abstraktních myšlenkových konstrukcí. Jejich empirická platnost není ničím garantována. Tento pohled implikuje, že ekonomická teorie neplatí a priori, a že tedy otázka, zda vůbec platí - zda odpovídá zkušenosti - je zcela oprávněná. Otázku ospravedlnění abstraktně deduktivní rakouské teorie můžeme tedy chápat takto: V jakém smyslu lze o ekonomických zákonech tvrdit, že platí? Na tuto otázku Weber ve své teorii ideálních typů skutečně podává srozumitelnou odpověď, ovšem odpověď kterou Mises odmítá.

Mises dochází k závěru, že na základě svého špatného chápání toho, co je to sociologie, Weber mylně ztotožňuje její úkol s úkolem historie, jimž je podle něj poznávání kulturní reality. Weber sice správně chápe speciální roli sociologie jako vědy, která má hledat obecné koncepty, ale mýlí se v tom, že tyto koncepty mají pouze historickou platnost. Jakou metodologii sociologie tedy Weber navrhuje?

Objektivita a společenské vědy

Sociologie⁷ je podle Webera vědou, která usiluje o interpretující porozumění společenskému jednání a na základě porozumění ho má „kauzálně vysvětlovat v jeho průběhu i v jeho účincích“ (Weber 1998 s. 136, Weber 1947, s. 88). Cílem sociologie však není formulace zákonů. Cílem je jednak vysvětlit individuální ‚realitu v jejím kulturním významu‘ a jednak podávat vysvětlení toho jak určitý individuální stav vyplynul z předchozího individuálního stavu. Vysvětlení nějakého individuálního stavu pak nespočívá v jeho podřazení jako exempláře pod nějaký zákon, ale v nalezení jeho konkrétních kauzálních souvislostí. Kauzální vysvětlení je u Webera v nejobecnějším významu prosté ‚přiřazení‘ jevů: „... tam, kde se jedná o individualitu nějakého jevu, není otázka kauzality tázáním po zákonech, nýbrž po konkrétních kauzálních souvislostech, není to otázka, pod kterou formulí máme nějaký jev podřadit jako exemplář, nýbrž otázka, ke které individuální konstelaci příslušný jev přiřadit jako výsledek: je to otázka přiřazení“ (Weber 1998, s. 33). Ve Weberových pracích však leckdy převládá potřeba vysvětlení ‚významu‘ nad potřebou popisu kauzálních souvislostí. Podíváme-li se například na Weberovu *Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, zabývá se zde téměř výhradně vnitřní logikou etických systémů, tedy ‚míněným smyslem‘. Zdá se, že ‚kauzální souvislost‘, o níž zde Weberovi jde, znamená vzájemnou provázanost protestantské etiky a kapitalistického systému. Nejedná se tedy o nalezení příčiny a k ní příslušného následku, ale o ukázání celkových souvislostí koexistence etického a hospodářského systému.

Pro Webera je důležité aby se společenské vědy vyvarovaly míšení úsilí o empirické poznání (jindy mluví také o ‚zkušenostní vědě‘) s hodnotícími stanovisky. Rozlišuje však mezi dvěma typy hodnotících postojů, se kterými se ve vědách setkáváme. Zatímco hodnocení posuzované skutečnosti je ve vědě nepřipustné, je naopak nutné ‚vztažení k hodnotám‘ v tom smyslu, že vždy vyzvedáváme ty souvislosti, které jsou pro nás významné. První požadavek Weber shrnuje v následujícím úryvku:

„What is at issue, however, is exclusively the requirement, utterly trivial in itself, that anyone engaged in research or in presenting its results should keep two things absolutely separate, because they involve different kinds of problem: first, the statement of empirical facts (including facts established by him about the ‚evaluative‘ behavior of the empirical human

---

⁷ Weber používá zpravidla pojem sociologie, v pracích ze kterých zde vycházíme se však orientuje na základy společenských věd obecně. Budeme-li citovat Webera, přidržíme se pojmu, který sám používá, jindy budeme hovořit o společenských vědách.

beings whom he is studying); and secondly, his own practical value-position, that is, his judgement and, in this sense, ‚evaluation‘ of these facts ... as satisfactory or unsatisfactory“ (Weber 1997, s. 720).

Velmi sporné je však Weberovo chápání empirické vědy jako něčeho, co musí být srozumitelné všem⁸. Empirická tvrzení se od hodnotících liší tím, že zatímco u těch prvních lze vytvořit podle Webera takovou argumentaci, které může porozumět každý, u hodnotících toto není možné, protože ta jsou založena na víře. Korektní vědecká argumentace, má-li plnit svůj účel, musí být podle Webera uznána za správnou ‚i Číňanem‘, anebo musí o tento cíl přinejmenším usilovat.

Druhý požadavek vyplývá z toho, že hodnotu (kulturní význam) poznání nelze nikdy vyčíst pouze ‚z látky‘. „Kulturněvědní poznání v našem smyslu je tedy na „subjektivní“ předpoklady vázáno potud, pokud se stará jen o ty složky skutečnosti, které mají nějaký – byť i nepřímý – vztah k procesům, jimž přiřkládáme kulturní význam“ (Weber 1998, s. 37). Z toho pro Webera také vyplývá, že tvorba pojmů ve společenských vědách je vždy závislá na postavení problémů, s nimiž se kultura potýká. Debatu o hodnotách ‚na správném místě a ve správný čas‘ tedy pokládá za důležitou i z hlediska vědy, protože taková debata může nastolit otázky, které má smysl řešit (Weber 1997, s. 726).

Weberův důraz na objektivitu vědy vychází na jedné straně z víry v možnost intersubjektivně srozumitelné argumentace, ale především vychází z nedůvěry, že o základních hodnotách je možné někoho rozumně přesvědčit. Empirická věda sice má pojednávat o chtěných cílech a ideálech a kriticky je posuzovat, ale: „Tato kritika může mít ovšem jen dialektický charakter, tj. může být pouze formálně logickým posouzením historicky daných hodnotících soudů a idejí předkládaného materiálu, přezkoušením ideálů s ohledem na postulát vnitřní bezrozpornosti chtěného.“ (Weber 1998, s. 11) Nikdy však nemůže existovat empirická věda z níž by vplynuly samotné hodnoty. Toto přesvědčení vyplývá z toho, jak Weber chápe povahu hodnot:

---

⁸ T. S. Kuhn, který výrazně ovlivnil současnou teorii vědy, se pokouší ukázat, že věda je vždy spjata s paradigmatem, které nespočívá nutně pouze ve sdělitelných poznacích, a že různá paradigmata jsou navzájem neslučitelná, že tedy argumentace srozumitelná v rámci jednoho paradigmatu nemusí být nutně srozumitelná v rámci druhého. (Kuhn 1962)

... jako něco „objektivně“ hodnotného pocítujeme právě ony nejnítěnnější elementy „osobnosti“, ony nejvyšší a poslední hodnotící soudy, jež určují naše jednání a dávají smysl a význam našemu životu. Můžeme je přece zastávat pouze tehdy, když se nám ukazují jako platné, jako vyplývající z našich nejvyšších životních hodnot, a jako něco, co se rozvíjí v boji s životními překážkami. A důstojnost „osobnosti“ zajisté spočívá v tom, že pro ni existují hodnoty, k nimž svůj vlastní život vztahuje. ... Pokus zastávat hodnotící soudy navenek má smysl každopádně pouze za předpokladu existence víry v hodnoty. Jenomže posouzení platnosti těchto hodnot je záležitostí víry, a vedle toho snad i úkolem spekulativního uvažování a výkladu života i světa s ohledem na jejich smysl, v žádném případě ale předmětem zkušenostní vědy v tom smyslu, jak ji zde chceme rozvíjet. (Weber 1998, s. 12)

Weberovo odlišení empirické vědy a hodnotících soudů zřejmě na jedné straně vyplývá z příliš ostrého odlišení rozumu a citu, ale také je založeno na prostém postřehu, že hodnoty jsou vždy přijímány více méně intuitivně a že tomu nemůže ani jinak být. Vyloučením hodnotících soudů z vědy se tedy pouze snaží vyloučit to, co považuje za intersubjektivně nesdělitelné.

Weber zdůrazňuje, že sociologie je objektivní vědou. Přitom, je-li její metodou interpretační porozumění, musí pracovat se subjektivním smyslem jednotlivců. Jestliže mluvíme o subjektivním smyslu, musíme v tom zahrnout také hodnotové soudy, pocity, a subjektivní interpretaci zkušenosti. Jak se vyhnout při analýze myšlení jednotlivců uplatňování vlastních hodnotových měřítek a nahrazování těch zkoumaných vlastními interpretačními schémata? Sociologie se liší od tzv. „dogmatických“ věd (právní vědy, logika, etika, estetika) právě tím, že je tohoto schopna a že je toto jejím úkolem.

Zatímco ony zmíněné dogmatické vědy, chtějí nalézt jakýsi skutečný – „správný“ – smysl, sociologie se pokouší konstruovat tzv. pojmové čisté typy. Ty mají nezaujatě popisovat to jaký smysl jednotlivci subjektivně míní.⁹ Tyto typy však nemají být dokonalou reprezentací nekonečně složitě skutečnosti, to by bylo pro vědecké účely nevhodné. Musíme-li volit mezi nejasnými a jasnými pojmy, vědecky je třeba dát přednost pojům „ideálně typickým“. Typ „je získáván jednostranným stupňováním jednoho či několika hledisek a sloučením množství

jednotlivých difusních a diskrétních jevů, které se vyskytují tu více, tu méně, místy vůbec ne a které se spolu s jednostranně zdůrazněnými hledisky spojují ve vnitřně jednotný myšlenkový obraz“ (Weber 1998, s. 44). Ekonomie prý dokonce vychází výlučně z účelově racionálního ideálního typu. Význam ideálních typů se Weber pokouší přiblížit pomocí přirovnání k postupu jazykovědy. Logické zpracování a redukce spisovné řeči na pravidla je podle Webera prvním krokem filologie. Teprve na základě tohoto relativně pevného ideálního typu pak přistupuje k jinak naprosto neorientovanému a bezbřehému výzkumu nekonečné rozmanitosti mluvy. Ani zde tedy není ideální typ cílem, ale prostředkem.

Jednostranná intenzifikace či spojování prvků jednání do typů však není úplně bez daně. Weber upozorňuje, že

Reálné jednání probíhá ve většině případů v nejasném povědomí nebo nevědomí svého ‚míněného smyslu‘ ... Skutečně efektivní, tzn. úplně vědomé a jasné, svým smyslem určené jednání je v realitě vždy jen mezním případem. Na tento stav věcí bude muset při analýze reality vždy brát ohled jakékoli historické a sociologické uvažování. ... Sociologie má vždy brát ohled na distanci k realitě a zjišťovat její druh i míru, a to vždy, když jde o posuzování reality v její konkrétnosti. (Weber 1998, s. 153)

Ideální typ, ale i kauzální zákon, je pro Webera pouhým nástrojem vědy, a nikoliv cílem. Naopak, tvorba pojmů, ideálních typů a zákonů je znakem ‚mládí‘ vědy. Zralá věda musí staré ideální typy neustále překonávat. Zatímco u Misesa byl hlavní důraz kladen na konkrétní systém pojmů a zákonů, kde pokrok mohl probíhat jedině uvnitř již zavedeného pojmového systému, Weber vidí pokrok vědy právě v kritice zavedených pojmů. „Nejzávažnější pokrok na poli sociálních věd je věcně spjat s posunem praktických problémů kultury a bere na sebe formu kritiky pojmotvorby“ (Weber 1998, s. 57).

Jednání

Základním kamenem Weberovy sociologie je pojem jednání. Metodologický individualismus, jehož je Weber zastáncem, vychází z metodologické zásady, že děje, které probíhají ve společnosti, mají svou příčinu v tom, co dělají jednotlivci. Hlavním rysem Weberova (ale i

---

⁹ Weber používá tento pojem v několika tvarech, buď pouze „typ“, „čistý typ“, nebo „ideální typ“.

Misesova) přístupu je důvěra, že to co jednotlivci dělají se ve většině případů nezakládá na biologických, fyziologických, chemických, v jistém smyslu ani psychologických procesech v jejich těle a mozku, ale na významu či smyslu který je jejich myslí přikládán okolí a jejich vlastním činům. To co jednotlivci dělají odráží to co si myslí a proto je chování jednotlivců přístupné porozumění. To, že je nějaké chování smysluplné, pro Webera již samo o sobě znamená, že mu jde porozumět (Weber 1998, s. 137). Weber však dodává, že hranice mezi smysluplným jednáním a pouhým reaktivním chováním je zcela plynulá. Například tak zvané ‚tradiční‘ jednání, je na hranici mezi nimi. Chování lidí, které je spojeno se smyslem, a je tudíž předmětem společenských věd, se nazývá jednáním.

‘Jednání‘ má přitom znamenat lidské chování (lhostejno, zda vnější nebo vnitřní konání, opomíjení anebo trpné snášení), tehdy a potud, pokud jeden nebo více jednajících spojují toto chování s nějakým subjektivním smyslem. (Weber 1998, s. 136)

Nejenže lze lidem porozumět, podle Webera je to nutné. Děje které probíhají ve společnosti by nebylo bez porozumění vůbec možné pochopit. Proč je tomu tak? Význam artefaktů či institucí je vždy odvozen od smyslu, který jim přiřítají jednotlivci. Každý pokus vysvětlit nějaký proces, jehož součástí je zacházení s artefakty, musí brát v úvahu smysl, který je těmto artefaktům přiřítán. Bez porozumění lze pochopit pouze fyzikální vlastnosti nějaké věci, z nich však nelze zpravidla usuzovat na její použití. Tak například, chceme-li zkoumat oběh peněz, nezkoumáme pohyb barevných kousků papíru, ale zkoumáme změny ve vlastnictví abstraktního nástroje, tak jak v ně věří účastníci trhu. Zkoumáme-li v ekonomii význam nějakého prostředku, nezkoumáme jeho fyzikální vlastnosti, ale ty vlastnosti (nebo význam), o kterých lidé věří, že je má. Zajímá nás zejména, pro jaký účel ho lidé chtějí použít.¹⁰

---

¹⁰ Tento přístup bývá označován jako subjektivistický a je také základem metodologie rakouské školy. Jaký má subjektivita institucí a artefaktů vlastně význam pro veličiny se kterými pracuje ekonomie, tedy například veličiny odvozené od majetku? Veškeré změny které v těchto veličinách mohou nastat jsou vlastně pouze změnami subjektivními, tedy změnami v postojích jednotlivců. Nalezneme-li zákony jimiž se změny těchto veličin řídí, nalezneme vlastně zákony jimiž se řídí určité lidské postoje, nikoliv měřitelná fyzikální fakta. Chceme-li předpovídat změny v těchto veličinách na základě zjištěných zákonů, musíme se nějak vypořádat s nebezpečím, že lidé mohou v určité míře měnit svůj pohled na svět. Za druhé, chceme-li popsat význam hodnoty nějaké veličiny, neexistují žádná pro vždy daná kritéria ale pouze subjektivní hodnocení jednotlivců jichž se tyto veličiny dotýkají.

Smysl

Nyní se pokusíme shrnout co všechno Weber zahrnuje pod pojem smysl, mluví-li o jednání jako o chování, které jedinec spojuje s nějakým smyslem. Smysl nejdříve dělí na takový který je skutečně myšlen lidmi jež zkoumáme a takový který je myšlen sociologem tyto lidi zkoumajícím. Ve druhém případě jde o tzv. pojmově zkonstruovaný typ (Weber 1998, s. 136). Typ získá sociolog tak, že se pokusí porozumět subjektivnímu smyslu a interpretovat ho.

Weber rozlišuje čtyři ideální typy smysluplného sociálního jednání podle jeho orientace na určitý typ smyslu:

1. racionální orientace (účelově – racionální) na systém diskrétních jednotlivých cílů, vedeno očekáváními ohledně chování objektů vnějšího světa, lidí, a využívající tato očekávání jako „podmínky“ či jako „prostředků“ k dosažení cílů které jsou jednotlivcem racionálně uvědomeny a sledovány
2. racionální orientace na absolutní hodnotu (hodnotové jednání – „valuational“), spočívající ve vědomé víře v absolutní hodnotu nějaké etické, estetické, náboženské, či jiné formy jednání, výhradně pro věc samotnou a nezávisle na jakémkoli očekávání týkajícím se následků
3. orientace na základě afektace, emoce, pocitu, žhavé vášně, či nálady
4. orientace na základě tradice, vytvořením zvyku jako výsledku dlouhodobé praxe (Weber 1947)

Porozumění

Byť se jedná spíše o epistemologickou otázku, zařazujeme porozumění na toto místo, protože bylo nejprve zapotřebí probrat Weberovo pojetí smyslu. Další epistemologickou otázkou, jaký je vztah porozumění a kauzálních zákonů obecně a zvláště těch, ke kterým dospívá ekonomie se budeme zabývat o něco později v části věnované Weberově metodologii ekonomické teorie.

Jak říká Weber, sociologie má usilovat o výklad, čili kauzální vysvětlení. Porozumět lze například určitému výroku, také však je možné ‚vysvětlující‘ porozumění, tedy porozumění

motivaci. Porozumění znamená totéž co vysvětlení či uchopení výkladem. Typ, či ideální typ, který jsme již také zmínili, je hlavním nástrojem výkladu. Výklad se však týká vždy individuální situace, a jde mu nakonec o porozumění jednotlivému případu míněného smyslu.

Jako každý vědecký výklad, tak také výklad založený na porozumění musí být podložen evidencí. Weber zde rozlišuje dva druhy evidence. „Evidence porozumění může být (a) buď racionální (a potom buď logické, nebo matematické povahy), nebo (b) znovuprožívaná ve vcítění (emocionální, umělecko-receptivní povahy)“ (Weber 1998, s. 137). Máme-li racionální evidenci, pak jsme míněnému smyslu porozuměli „beze zbytku“. Takové porozumění je zřejmě možné pouze tehdy, je-li míněný smysl čistě logické povahy a to pouze do té míry, do jaké takovým je.

Weber uvádí jako příklad takového smyslu, jemuž lze porozumět „beze zbytku“, matematické přemýšlení. Ve chvíli, kdy se jedinec zabývá matematickým výpočtem, lze mu „beze zbytku“ porozumět, protože matematické pojmy jsou definovány jednoznačně. Druhým příkladem který Weber uvádí je účelově racionální jednání. „Právě tak rozumíme jednoznačně, když někdo z ‚faktů zkušenosti‘, která pokládáme za ‚známá‘, a z druhu ‚prostředků‘, jichž je třeba (podle našich zkušeností) použít pro daný účel, vyvodí ve svém jednání jednoznačné konsekvence. Každý výklad takto racionálně orientovaného účelového jednání má – pro pochopení použitých prostředků – nejvyšší míru evidence“ (Weber 1998, s. 137). Druhý příklad je pro nás zajímavý, protože právě v možnosti racionálního porozumění racionálně účelovému myšlení spatřuje Weber východisko ekonomie. Později se k tomuto příkladu racionálně evidentního porozumění vrátíme podrobněji v několika různých kontextech: jako základu ekonomického jednání, základu ideálně typických konstrukcí ekonomické teorie a jako historickému jevu, jímž se vyznačuje moderní hospodářský systém.

Weber zde předpokládá, že smysl jednání může mít formu logicko-deduktivní úvahy, kde výroky a implikace o cílech a prostředcích které jsou považovány za platné jsou uvažovány konzistentně a tyto úvahy mohou být sdíleny. Je však předpoklad, že lidé mají schopnost takto přemýšlet o svém jednání, reálný? Zatímco Mises zakládá své pojetí racionality pouze na faktu, že lidé volí mezi alternativami, Weber klade jako podmínku racionálního jednání vyvození jednoznačných konsekvencí z faktů zkušenosti, tedy takřka perfektní nadhled jednotlivce nad důsledky svého jednání. Představa, že ve skutečném hospodářském životě se vyskytuje jakési formální logicko – deduktivní myšlení, které zná přesné kauzální vztahy

prostředků a cílů, je jedním z nejspornějších míst Weberovy teorie. Pojí-li možnost mikroekonomické analýzy s výskytem takového myšlení, svazuje jí s velmi silným předpokladem.

Ekonomické jednání

Weberův přístup je odlišný od Misesova v tom, že Weber nezačíná ustanovením principů jednání, která se potom snaží očistit od všech nechtěných příměsí. Naopak, Weber spíše ke složité historické skutečnosti přistupuje bez připravených konceptů a z ní potom vybírá a třídí určité jevy, které budí dojem podobnosti a které pak označuje jako projevy jednání náležející k nějaké konkrétní oblasti sociologického poznání. Ekonomické jevy jsou však výjimečné tím, že v jejich pozadí podle něj stojí konkrétní typ jednání.

It is a fact that these phenomena have a peculiar type of subjective meaning. This alone defines the unity of the corresponding processes, and this alone makes them accessible to subjective interpretation. (Weber 1947, s. 159)

Pokračuje tím, že se snaží objevit, co je tím specifickým typem subjektivního smyslu jímž se vyznačuje ekonomické jednání.

‘Economic action’ (Wirtschaften) is a peaceful use of the actor’s control over resources, which is primarily economically oriented. Economically rational action is action which is rationally oriented, by deliberate planning, to economic ends. (Weber 1947, s. 158)

Použití výrazu ‚ekonomické cíle‘ zřejmě nasvědčuje tomu, že Weber chce pojem ekonomické jednání omezit na hospodářskou oblast (Weber 1998, s. 141). Co má Weber na mysli ekonomicky orientovaným jednáním?

Action will be said to be ‘economically oriented’ so far as, according to its subjective meaning, it is concerned with the satisfaction of a desire for ‘utilities’ (Nutzleistungen). (Weber 1947, s. 158)

Spojíme-li obsah předchozích dvou citátů dohromady, vyplývá z toho, že ekonomické jednání je primárně, nikoliv výlučně, orientováno na získávání ‚utilities‘. ‚Utilities‘ zde znamenají, podle Weberovy definice, to co jednotlivec chce získat jako prostředek k různým cílům. Shoduje se to tedy s Misesovou definicí prostředku jako něčeho, co se vyznačuje vzácností (nedostatkem). (Chceme-li něco získat, vyplývá z toho, že toho máme nedostatek.) Žádný ‚esenciální‘ znak ekonomického jednání podle Webera neexistuje, pokud bychom však hledali ten zcela nezákladnější, je jím to, že při něm dochází k rozmyšlené volbě mezi různými cíli, přesněji, k rozhodnutí na co použijeme věc, kterou máme k dispozici. Přeloženo do moderní řeči, jde zkrátka o alokaci zdrojů. Jiným znakem ekonomického jednání podle Webera je, že při něm dochází k volbě prostředků, ovšem do té míry, do jaké jde o ekonomické jednání, volí se mezi prostředky výhradně na základě výdajů spojených s prostředky jakožto různými způsoby dosažení cíle. Jde tedy o dvousměrný proces. Na jedné straně se rozhodujeme, na který možný cíl vynaložit prostředky, které vlastníme tak abychom dopadli co nejlépe, na druhé straně rozmýšlíme, jak co nejlevněji dosáhnout určitého cíle. K tomu ještě Weber dodává, že mluví-li o ‚výdajích‘, tyto výdaje do jisté míry vždy odrážejí nedostatek prostředků kterých se týkají. Je patrné, že Weberův popis ekonomického jednání se v hlavních rysech nápadně podobá Misesově praxeologii.

Weber označuje 4 typické projevy ekonomického jednání:

1. Systematická distribuce prostředků v čase (ukládání).
2. Systematická alokace prostředků mezi různé cíle
3. Systematická produkce prostředků výrobou a transportací. Je-li racionální, dosahuje zisku na základě porovnání relativní ceny prostředků a hodnoty cílů.
4. Systematické získávání vlastnických práv k prostředkům prostřednictvím smluv (obchod). (Weber 1947, s. 168)

Ekonomické jednání je u Webera druhem racionálního jednání. Tím co má Weber na mysli racionálním jednáním se budeme zabývat o trochu později. Zde je pro nás důležité, že dělí racionální jednání na účelově – racionální a na hodnotově - racionální a že ekonomické jednání není jediným druhem účelově - racionálního jednání. Jednání orientované účelově - racionálně má také technologicky racionální stránku. Technologicky racionální jednání se také orientuje na konkrétní cíl, od ekonomického se však liší tím, že své prostředky hodnotí pouze z hlediska jejich technologické efektivnosti vzhledem ke konkrétnímu cíli. Nejde zde o

porovnávání nákladů, ani o alokaci zdrojů. Mohli bychom to shrnout tak, že technologickému jednání vlastně jde o nalezení způsobu jak něco udělat (nalezení prostředků), aby to bylo tím, čím to má být. Weber tedy vyděluje technologicky orientované jednání na základě odlišných myšlenkových procesů, které ho provázejí. Na rozdíl od Misesa se domnívá, že technologické úvahy mohou ovlivňovat jednání samy o sobě, aniž by přitom nutně docházelo k ekonomickému hodnocení.

Ekonomická teorie

V této části se pokusíme nastínit Weberovo chápání metodologie ekonomie. Nejprve navážeme na definici společenské vědy jako vědy jež hledá kauzální vysvětlení a podrobněji rozebereme pojem kauzálního vysvětlení.

Weber rozlišuje mezi kauzálním výkladem konkrétního jednání a výkladem ‚typického‘ jednání. Abychom mohli vysvětlit konkrétní jednání, stačí nám správně poznat motiv (souvislost smyslu, která se samotnému jednatelovi jeví jako důvod) a vnější průběh jednání. Nepotřebujeme k tomu tedy nutně kauzální zákony. Vysvětlení typického jednání však míří k větší obecnosti, musí proto formulovat nějaké typické souvislosti smyslu a současně poukazovat na pravidelnost průběhu určitého typu jednání. Vysvětlení typického jednání má být, slovy Webera, ‚kauzálně adekvátní‘, což znamená, že ‚existuje šance‘, že bude vždy probíhat stejným způsobem. Jak jsme se již zmínili o něco výše, kauzalita sociologického poznání neimplikuje formu univerzálního zákona, ale v konkrétním jednání pouhé propojení smyslu s vnějším projevem (Weber 1998, s. 141 – 142).

Samotné pochopení míněného smyslu ještě není dostatečnou evidencí k formulaci kauzálního zákona. Na druhou stranu pouhé statistické zjištění určité pravidelnosti v jednání také ne. Popis společenského jevu využívající pouhou statistickou závislost (tedy samotnou kauzální adekvátnost) Weber odmítá jako ‚sociologické pravidlo‘ (tj. zákon). Je zapotřebí, aby zaprvé zjištěné pravidlo odpovídalo chápání smyslu, to znamená, abychom znali smyslově adekvátní motiv, a za druhé, je zapotřebí ověřit zkušeností, že jednání skutečně pravidelně probíhá tak jak bychom na základě odhaleného motivu očekávali. ‚Jen takové statistické pravidelnosti, které odpovídají srozumitelně míněnému smyslu sociálního jednání, jsou (ve zde používaném smyslu slova) srozumitelnými typy jednání, tedy ‚sociologickými pravidly‘.‘ (Weber 1998, s.

144) K formulaci pravidla či zákona je tedy třeba nejen porozumět smyslu, cílům, prostředkům, pocitům, hodnotám, motivům, zkrátka vnitřní logice jednání, ale také je nutné empiricky ověřit existenci pravidelnosti. V tomto bodě se Weberův výklad také rozchází s výkladem Misesovým. Mises odmítá možnost empirického ověření ekonomických zákonů. Částečně to vyplývá již z toho, že usiluje o nalezení bezpodmínečně platných zákonů, nikoliv pouhých sociologických pravidel. Pro Webera není ‚platnost‘ zákonů až tak důležitá už proto, že zákony mu slouží pouze jako nástroj pro vysvětlení konkrétních situací, kde konečné vysvětlení si s pouhým ‚podřazením‘ obecným zákonům nikdy nemůže vystačit.

Pojmy a zákony ekonomické vědy, jsou dle Webera příkladem ideálně typických konstrukcí. Tyto ideální typy „Ukazují, jak by určitý druh lidského jednání probíhal, kdyby byl orientován přísně účelově racionálně, nezávisle na omylech a afektech, a kdyby byl dále zcela jednoznačně orientován jen na jediný účel (hospodářství).“ (Weber 1998, s. 141) Zde tedy Weber říká, že ekonomické zákony nejsou přesným popisem skutečnosti, ale jsou spíše tím, co by dnešní ekonomie nazvala modely. Jsou, jak vyplývá z uvedené definice ideálního typu, zjednodušenými a jednostranně zkrácenými vnitřně konzistentními vědeckými konstrukcemi. Nejenže tyto konstrukce odpovídají výhradně racionálnímu smyslu, ale dokonce předpokládají přítomnost jediného účelu. Weber tedy chápe epistemologický status ekonomických zákonů přibližně takto: Protože jsou tyto zákony konstrukcemi tvořenými vědci na základě výhradně racionálního smyslu, který v čisté podobě ve světě nenalzáme, je třeba míru jejich platnosti ověřit empiricky.

Weber říká, že ekonomické ideální typy jsou konstruovány na základě předpokladu, že jednání se orientuje na jediný účel. Tento závěr je neobvyklý, protože běžně se v ekonomii o účelech vůbec nemluví. Tyto jsou považovány za dané, a navíc se nedělá rozdíl mezi tím zda je účel jediný nebo jich je přítomno více. (Spotřebitelské preference například mají vyjadřovat chování spotřebitele nezávisle na druhu jeho cílů.) Proč tedy Weber zdůrazňuje, že ekonomické typy předpokládají pouze jediný účel? Tento požadavek zřejmě vyplývá z Weberova chápání tohoto typu jako založeného na modelu kalkulujícího obchodníka. V tomto modelu však vystupuje skutečně jediný cíl, kterým je maximalizace zisku.¹¹ Zde

---

¹¹ Zde vzniká otázka, zda za teoretické přítomnosti více cílů existuje možnost aplikace zákonů hodnocení. Jsou-li prostředky hodnoceny na základě užitečnosti vzhledem k cíli, což je základní myšlenka jak Weberovy, tak Misesovy teorie ekonomického jednání, respektive jednání, pak je těžko představitelné, že by jednotlivce

označuje tento specifický účel v závorce jako ‚hospodářství‘, jinde mluví o tomto účelu jako o hospodářském zájmu jednotlivce či maximalizaci ekonomického postavení. Weber tedy chápe koncepci racionálního ekonomického jednání jako nástroj vhodný v první řadě pro zkoumání jednání v hospodářské oblasti.

Jako příklad ideálně typické konstrukce z ekonomické teorie Weber uvádí tzv. Greshamův zákon. „Například tzv. Greshamův zákon je racionálně evidentním výkladem lidského jednání v daných podmínkách a za ideálnětypického předpokladu čistě racionálně účelového jednání.“ (142) Zda jednání skutečně probíhá v souladu s tímto zákonem je však vždy nutné empiricky ověřit. Dokonce, říká Weber, objev tohoto zákona byl v první řadě výsledkem empirického pozorování, k němuž byl dodatečně formulován výklad. Proč Weber, na rozdíl od Misesa, zdůrazňuje nutnost porovnání zákonů se zkušeností? Přinejmenším jeden důvod přímo vyplývá ze způsobu jakým je konstruován ideální typ. Ideální typ je záměrným zkreslením skutečného míněného smyslu z metodických důvodů a proto je více nebo méně realitě vzdálen. Jak víme, že ta část smyslu, kterou jsme v ideálně typické konstrukci opomněli v realitě nepřeváží? Přijmeme-li Weberovo tvrzení, že ekonomické konstrukce vždy předpokládají čistě racionální smysl, musíme z toho logicky vyvodit, že ekonomické zákony budou vždy od reality v určité míře vzdáleny.

Pro odvozování ekonomických zákonů je klíčovým pojmem hodnota, respektive užitek, statků. V části věnované Misesově konceptu hodnoty jsme ukázali, jak odvozuje hodnotu prostředků z existence cíle, ke kterému jsou tyto prostředky využívány. Také jsme ukazovali, že k hodnocení dochází podle Misesa při každém jednání, protože každé jednání se orientuje na nějaký cíl. Podle Webera, který byl, jak uvádí Havelka, fascinován zjednodušující schopností teorie užitku (Havelka 1998 s. 92), vzniká hodnota statků teprve na základě odlišení prostředků a účelů a nebo přímo na základě kalkulace nákladů a zisků.

... Učení o mezním užitku pojednává za určitým poznávacím účelem lidské jednání tak, jako by od A až do Z probíhalo pod kontrolou obchodnického kalkulu: to znamená kalkulu

---

dokázal porovnávat relativní hodnotu prostředků které mají nejen odlišnou efektivitu, ale ještě k tomu slouží většímu množství účelů, které jsou různě hodnoceny a nebo je jejich hodnota neurčitelná kvůli nejistotě budoucnosti. To by mohlo být důvodem, proč Weber požaduje, aby byla teorie užitku aplikována pouze na situace s ‚přibližně‘ jediným cílem.

budovaného na znalosti všech jeho v úvahu přicházejících podmínek. Jednotlivé potřeby, ale i ony pro uspokojování těchto potřeb dané nebo produkované či směřované statky teorie mezního užítku pojednává jako kvantitativně zjistitelné položky a výkazy kontinuálního účetnictví, člověka (nahlíží) jako kontinuálně pracujícího ‚podnikového vedoucího a jeho život jako objekt tohoto účetně kontrolovaného ‚podniku‘ ... (Max Weber, citován v: Havelka 1998, s. 92)

Weberovo pojetí racionality

Podle Miloše Havelky Webera racionalita a racionalizace nezajímaly ani tak filozoficky (jako principy) nebo jen metodologicky (jako postupy poznání), ale především jako nástroj k porozumění společenských jevů, a obecně kapitalistickému uspořádání společnosti. Nakonec „byly pochopeny jako jakýsi ‚osud kapitalismu‘, jako jedna z rozhodujících nosných sil tohoto řádu“ (Havelka 1998, s. 87). Jednání, které se orientuje na zisk, a kterým se vyznačuje zvláště moderní kapitalismus, Weber používá jako model pro již zmíněný účelově – racionální typ. Dále Havelka vysvětluje, že racionalita je pro Webera „obsahově velice širokým a co do svého použití mnohotvárným a ve svých výsledcích mnohoznačným jevem“, nicméně pro Webera „neexistují různé druhy racionality, ale jen různé možnosti jejího zaměření, její různá směřování, a ‚rationality‘ se liší tedy pouze tím, které oblasti a s jakým záměrem byly racionalizovány“ (Havelka 1998, s. 90).

Racionálně účelově orientované jednání je pro Webera jedním z projevů racionality. Weber se podle Misesa mýlí v tvrzení, že sociologické a ekonomické koncepty mají pouze historickou platnost. Co má na mysli těmito koncepty? Tím má na mysli zákony vyplývající z praxeologie. Podle Webera jsou však tyto zákony založeny na konstrukci racionálně – účelového typu, jehož model nalézá u člověka žijícího v moderním kapitalismu. Racionalitu Weber nehledá v a priori principech, ale v jednání, tak jak se projevuje v historii. Na rozdíl od Misesa ji nenachází vždy a všude. Pouhý fakt, že člověk disponuje rozumem nestačí k tomu, aby lidé začali jednat racionálně. Racionální jednání je ve Weberově pojetí historickým jevem a jeho vznik je spjat s iracionálními prvky, které spočívají například v etických systémech. Hledání těchto iracionálních prvků je hlavním tématem knihy *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism* (Weber 1996).

Weber objevuje důležitý iracionální motiv racionalizace v „duchu kapitalismu“. Tím je etický systém, který, jak ukazuje, je spjat s náboženskou reformací. Aby mohlo v západních zemích vzniknout obchodní podnikání, musel život podnikatele nejprve získat etické ospravedlnění. To nebylo tak jednoduché, protože postoj náboženské etiky ke kapitalistickému hospodářství byl po dlouhou dobu odmítavý. Jedním z důvodů tohoto postoje byl neosobní charakter kapitalismu. „Ale především na nedůvěru etických náboženství, nikdy jasně nevyslovenou, ale o to jistěji pocíťovanou, naráží neosobní, ekonomicky racionální, proto však nábožensky iracionální charakter čistě obchodních vztahů“ (Weber 1998, s. 318). Vysvětlení, že příchod kapitalistického systému vedl ke změně světového názoru a tak dal vzniknout nové etice Weber odmítá. Nejprve musela existovat určitá třída lidí vlastnicích „duch kapitalismu“ z níž tento systém mohl čerpat. Kapitalistická etika čerpá podle Webera svůj původ z protestantského asketismu.

This worldly Protestant asceticism, as we may recapitulate up to this point, acted powerfully against the spontaneous enjoyment of possessions; it restricted consumption, especially of luxuries. On the other hand it had the psychological effect of freeing the acquisition of goods from the inhibitions of traditionalistic ethics. (Weber 1996, s. 171)

Protestantská etika také přinesla pojem ‚povolání‘ ve smyslu určitého životního úkolu člověka. Tento pojem prý neexistoval v žádném jazyce před tím než byl Lutherem poprvé použit v jeho překladu bible. Teprve protestantské použití tohoto pojmu jako základní hodnoty dodalo smysl systematické racionální práci člověka uvnitř neosobního hospodářského systému. Původ racionálního jednání tedy Weber nachází v křesťanském asketismu, zatímco Mises ho nalézá v a priori principech. Mises chápe racionalitu jednání jako vrozenou, asketismus je však pravým opakem vrozenosti. Usilování o specifické cíle si vyžaduje určité potlačení přirozenosti. Weber ukazuje, že racionální ekonomické hospodaření není historickou normou. Duch kapitalismu podle Webera kontrastuje s tradicionalistickým duchem. Starý způsob života byl podle Webera lenošivý, jeho motivací nebyla ekonomizace, ale získat to ‚na co jsme byli zvyklí‘. Taktéž mezinárodní obchod po celá staletí spočíval na monopolech a legálních privilegiích striktně tradičního ražení.

Na základě praxeologie Mises odmítá pojem ‚racionální jednání‘ jako pleonasmus (protože veškeré jednání je racionální). Je však tento pojem skutečně zbytečný? Weber ukazuje, že

racionální jednání je tím co umožnilo vývoj moderního kapitalistického systému. Weberův osobní vztah k moderní formě ‚sportovního‘ kapitalismu není právě vřelý¹², ale hledáme-li původ úspěchu západních ekonomik, pak je to právě Weber, kdo se nám snaží ukázat kde tento úspěch spočívá. Protestantská etika, nejen že odstranila předsudky proti kapitalismu, ale podle Webera také představuje zdroj motivace. V tomto nachází podporu již u Williama Pettyho:

William Petty attributed the economic power of Holland in the seventeenth century to the fact that “the very numerous dissenters in that country (Calvinists and Baptists) are for the most part thinking, sober men, and such as believe that Labour and Industry is their duty towards God”. (Weber 1998, s. 179)

---

¹² V závěru své knihy Weber kritizuje moderní kapitalistickou společnost která prý již původního etického ducha kapitalismu ztratila: “... in the United States, the pursuit of wealth, stripped of its religious and ethical meaning, tends to become associated with purely mundane passions, which often actually give it the character of sport” (Weber 1996, s. 182).

4. Srovnání: Weberovy a Misesovy názory na epistemologickou povahu konceptu jednání

Jak Mises, tak Weber bývají řazeni z hlediska filozofické orientace k novokantovství. V poslední třetině 19. století docházelo po období krize k pokusům o rehabilitaci filozofie, a jako pevný bod, o který se mohly opřít, se podle Havelky (1998, s. 60) ukazovalo dílo Immanuela Kanta, jehož reinterpretace vedly ke vzniku novokantovství. Jak je však patrné z následujícího srovnání Weberovy a Misesovy teorie jednání, tyto interpretace Kantovy filozofie na sebe mohou brát mnoho různých podob. Zatímco Misesova interpretace Kanta vyzdvihuje zejména jeho transcendentalismus a důraz na neměnnost logické struktury mysli, Weber zdůrazňuje Kantovy myšlenky týkající se spontaneity pojmotvorby a subjektivního prvku, který je obsažen v každém poznání. U každého nalézáme odklon od Kanta jiným směrem. Zatímco u Misesa nalézáme odkazy na fenomenologickou tradici (Max Scheler, Alfred Schutz), která navazuje na Kantův a Descartův ideál filozofie jako transcendentální vědy a hledá nové základy pro univerzálně platné poznání, u Webera nalézáme vliv Wilhelma Diltheye či Friedricha Nietzscheho, jejichž učení jde v mnoha ohledech opačným směrem. Dilthey inspiroval vznik hermeneutiky, která zdůrazňuje historickou relativitu poznání a později u H. G. Gadamera dospěla k úplnému odmítnutí metodologie ve společenských vědách a Nietzscheho Loužek (2005, s. 31) označuje jako ztělesnění pluralistického a relativistického myšlení. V následujícím textu porovnáme Misesovo a Weberovo epistemologické stanovisko, k čemuž využijeme Kantovy myšlenky jako opěrný bod.

Misesova interpretace Kanta

Mises přiznává základním axiomům praxeologie status apriorních syntetických soudů. Tyto axiomy jsou totiž odvozeny z kategorie finality (kategorie jednání), kterou Mises staví na stejnou rovinu s kategorií kauzality. Tak jako kategorie kauzality podmiňuje veškeré poznání v přírodních vědách, jak tvrdil Kant, tak podmiňuje kategorie finality veškeré poznání ve společenských vědách. Apriorní syntetické soudy jsou konceptem, který zavedl Kant. Ten apriorní syntetické soudy nalézal ve třech vědách: v matematice, přírodovědě a metafyzice. Jedinou vědou zabývající se zkušeností, v níž připouští apriorní poznání je tedy přírodověda.

Matematika se naproti tomu zabývá čistě abstraktními objekty a metafyzika se u Kanta zabývá pouze transcendentálními principy lidského rozumu, kam patří například logika a principy praktického rozumu. O možnosti poznání jednání založeném na apriorních principech odlišných od těch přírodovědeckých Kant nehovoří. Je možné jednoduše ke Kantovým třem apriorním vědám přidat praxeologii?

Abychom se pokusili odpovědět na tuto otázku, podívejme se na Kantovo pojetí přírodovědy. Kantova filosofie je dodnes aktuální ve svém uvědomění, že poznání vnějšího světa je vždy formováno předpoklady, které do něj sami vkládáme. „Dokonce i přírodní zákony, jsou-li považovány za zásady empirického používání rozvažování, obsahují zároveň výraz nutnosti, a tedy přinejmenším tušení nějakého určení na základě principů, které je apriorní a platí před veškerou zkušeností“ (Kant 2001, s. 142). Proto označuje člověka v nadneseném smyslu jako zákonodárce přírody. Sporný je však Kantův názor, že tyto apriorní předpoklady přírodovědeckého poznání jsou jednou provždy pevně dány.

Proč je tento předpoklad sporný? Syntetické výroky platné a priori v matematice a přírodovědě nazývá Kant ‚zásadami‘. Pro přírodní vědy jsou nejdůležitější následující tři zásady. 1. Zásada zachování homoty, 2. Zásada kauzality, a 3. Zásada recipacity. Volíme-li pečlivě slova, lze tyto zásady vyjádřit v podobě syntetických výroků, které jsou platné a priori, protože pouze odrážejí samotnou formu přírodovědeckého poznání.

Zde se dostáváme k jádru problému. Kantovy formy přírodovědeckého poznání jsou vlastně základními principy mechanistického paradigmatu fyziky a jsou tak spíše formou mechanistického poznání přírody nežli formou poznání přírody vůbec. Mechanistické paradigma přírodovědy však bylo pozdějším vývojem překonáno a s ním i důvěra, že existuje nějaké objektivní poznání fyzikální reality založené na nezpochybnitelných kategoriích. Toho si všímá například Carl Gustav Jung:

Zkušenost ukázala, že světlo i hmota se chovají jednak jako oddělené částice, jednak jako vlny. Díky tomuto paradoxnímu výsledku se na úrovni atomárního řádu stala nezbytnou rezignace na kauzální popis přírody v běžném časoprostorovém kontinuu a na jeho místo nastupují nenázorná pravděpodobnostní pole ve vícerozměrných prostorech, která vlastně představují stav našich současných vědomostí. Základem tohoto abstraktního výkladového schématu je pojem reality, který

zásadně bere v úvahu nevyhnutelné vlivy pozorovatele na systém, který lze pozorovat, přičemž realita zčásti ztrácí svůj objektivní charakter a fyzikální obraz světa nutně dostává subjektivní moment. (Jung 1997, s. 90)

Pravděpodobně z podobných důvodů musí také Karl Popper, jinak velký zastánce Kantova apriorního pojetí přírodovědy, odmítnout myšlenku, že tyto apriorní zásady přírodovědy platí apodikticky. Popper označuje jako Kantův největší přínos to, že jako první ukázal, že zkušenostní vědění předpokládá existenci apriorního vědění. Zde však Popper považuje za nutné Kanta poopravit. Z nutnosti apriorního vědění totiž podle něj nelze vyvodit nutnost ve smyslu logické modalit. To je podle Poppera patrné z následujícího příkladu. Abychom mohli interpretovat skutečnost kolem nás, potřebujeme ‚alespoň přibližně euklidovskou‘ geometrii (ta tedy bude apriorním předpokladem poznání). To, zda je prostor v astronomickém měřítku euklidovský či nikoliv, je však jinou otázkou. Proto dochází Popper k závěru, že Kantova víra v apodiktičnost apriorního vědění je ‚nepodložená a dokonce chybná‘ (Popper 1999, s. 46).

Zdá se, že existuje evidence vyvracející Kantovu víru v apodiktičnost apriorních zásad přírodovědy. Nejenže Kant nezmiňuje možnost a priori syntetických soudů o lidském jednání, ale i tam kde možnost takových soudů vidí, je jeho přesvědčení zřejmě podmíněno dobovým přírodovědeckým paradigmatem. Apodiktičnost zásad přírodovědy u Kanta vyplývá z přesvědčení, že o rozprostraněné skutečnosti je možné zcela objektivní poznání na základě transcendentálních principů, nemohl však předjímat, že představa této rozprostraněné skutečnosti není tak docela objektivní, a že bude posléze nahrazena představami odlišnými.

Ve druhé kapitole jsme si položili otázku, zda existuje nějaký rozpor mezi Misesovým tvrzením o existenci apodikticky platných kauzálních zákonů jednání a teleologickým charakterem jednání. Ze srovnání s Kantem vyplývají přinejmenším dvě známky existence takového rozporu. Za prvé, veškerá možnost apodiktických kauzálních zákonů je u Kanta založena na dnes již neuznávaném mechanickém modelu fyziky, zatímco lidské jednání je podle Kanta nedeterminované. Za druhé se zdá, že Kantovy apriorní principy se vztahují vždy buď pouze na to, co nazýval estetikou, tedy smyslové vnímání objektů (například kauzalita a jiné apriorní zásady přírodních věd se týkají výhradně vztahů mezi jevy - apriorní je podle Kanta na poznání jen to, co do něj sami vkládáme), na logickou stavbu rozumu, nebo na metafyziku. Lidské jednání však není ani čistě prostorovým jevem, ani není pouhou

záležitostí vnitřní logiky našeho rozvažování o něm, ale je také empirickou skutečností, neboli určitou ‚transcendentální věcí o sobě‘. Proto je velmi sporné, zda můžeme přiřadit praxeologii k vědám založeným na a priori syntetických soudech s apodiktickou platností na základě Kantovy filosofie.

Weberova interpretace Kanta.

Weber zmiňuje Kanta zejména v souvislosti se dvěma tématy. Prvním je subjektivní charakter vědecké pojmotvorby a druhým je Kantova etika. Zde se budeme zabývat pouze prvním, druhé se projevuje ve Weberově interpretaci jednání, proto se mu budeme věnovat v příští kapitole.

Havelka (1998) upozorňuje na důležitost kterou přikládá Weber roli badatele při tvorbě vědeckých pojmů. Základní myšlenkou ‚moderní teorie poznání‘ která odkazuje ke Kantovi (má zřejmě na mysli novokantovství), je podle Webera to, že pojmy mají povahu myšlenkových prostředků k duchovnímu ovládnutí empiricky daného. Tyto myšlenkové prostředky musí sice respektovat logické principy, ale jinak se vyznačují značnou závislostí na postoji toho, kdo je vytváří. Weber používá příměr k umění: „Na každém jen názorném líčení ulpívá něco ze zvláštnosti významu uměleckého zobrazení: ‚Každý vidí, co má na srdci‘ ...“ (Weber 1998, s. 59). Výběr souvislostí, které se snažíme uchopit pomocí pojmů je totiž ovlivněn hodnotami: „Světlo, které z oněch nejvyšších hodnotových idejí vyzáruje, dopadá vždy jen na stále se proměňující konečnou část nezměrného chaotického toku událostí, který se valí vpřed časem.“ (Weber 1998, s. 62)

To, že skutečnost je ‚nezměrným chaotickým tokem událostí‘, je také myšlenka která souvisí s Kantem. Když Weber kritizuje anticko-scholastickou teorii poznání která podle něj předpokládá, že účelem pojmů je odraz ‚objektivní‘ reality, kritizuje scholastickou interpretaci Aristotela, podle něhož se mysl dokáže účastnit na skutečných podstatách věcí. Weber naproti tomu vychází z Kantovy myšlenky, že věci o sobě jsou nepoznatelné a že řád jim dodává až rozum. „... pojmy a soudy, které nejsou empiricky skutečné, také skutečnost neodrážejí, nýbrž umožňují ji platným způsobem myšlenkově uspořádat“ (Weber 1998, s. 62).

Z toho pro Webera vyplývá nestálost pojmů a jejich podřízenost hodnotám. Když se tedy změni hodnotové zaměření, je nutné aby se změnila i věda. “Nejzávažnější pokrok na poli sociálních věd je věcně spjat s posunem praktických problémů kultury a bere na sebe formu kritiky pojmotvorby.” (Weber 1998, s. 57)

Misesova kritika ideálního typu

V Misesově knize *Epistemological Problems of Economics* nalézáme kritiku Weberova epistemologického založení ekonomické teorie na ideálních typech. Tato kritika vyplývá přímo z Misesových epistemologických předpokladů a je namířena proti instrumentálnímu charakteru, který Weber přičítá ekonomické teorii, když jí pokládá za ideálně – typickou konstrukci. Podle Misesa ekonomické koncepty jednoduše nemají charakter ideálních typů a nejedná se, jak věří Weber, o uchopení a zdůraznění určitých aspektů a jejich integraci do vnitřně konzistentní konceptuální reprezentace. Naopak, vycházejí z toho, co je přítomno v podstatě každého jevu o který se zajímáme. V duchu rakouské tradice tedy často mluví o tak zvané ‚esenci‘ lidského jednání. To, co popisuje jako axiomy lidského jednání, má být esencí či podstatou lidské existence. Má se jednat o ty aspekty lidské existence, které jsou přítomny úplně v každé individuální situaci.

Weber na druhé straně přistupuje k lidskému jednání jako k heterogennímu moři empirických jevů. Věřil-li Weber na nějakou společnou podstatu jednání, příliš se o ní nezmiňuje. Jelikož se různé prvky které v lidském jednání neustále mísí, nemají společný základ a nikde nejsou přítomny v dokonalé formě, Weber se domnívá, že tedy jediný způsob, jak lze vědecky s jednáním pracovat je realitu podrobit srovnání se zjednodušující pojmovou konstrukcí, jak jsme to popsali v předchozí kapitole. Weber tedy tvrdí, že u sociologických a ekonomických zákonů (Weber jim říká ‚pravidla‘) se nikdy nejedná o bez výjimky zákonité souvislosti, ale o „adekvátní souvislosti příčinné“, spadají tedy pod kategorii „objektivně možného“¹³ (Weber 1998, s. 34), zatímco Mises vyvozuje zákony ze samotné kategorie jednání a spadají tedy pod kategorii ‚nutného‘.

---

¹³ Zde Weber pravděpodobně odkazuje na Kantovy kategorie. Kant dělí kategorie (tedy „myšlenkové formy“) do čtyř skupin: kvantita, kvalita, relace a modalita. Modalita nějakého poznatku vyjadřuje jeho vztah k myslícímu člověku, poznatky pak spadají podle modalit pod kategorii možného, existujícího a nutného. (Kant 2001, s. 94)

Weberova kritika abstraktní teorie

Jak jsme zmínili v úvodu předchozí kapitoly, Mises se domníval, že Weberova metoda je spíše metodou historie, než sociologie. Mises vycházel z názoru, že sociologie má být nomotetickou vědou¹⁴ a jako taková má usilovat o formulaci univerzálních zákonů a na jejich základě vysvětlovat společenské jevy. Weber se k tomuto pojetí společenské vědy, které označuje jako ‚abstraktní teorii‘ staví značně kriticky.

Nejprve je nutno poznamenat, že Weber existenci žádných definitivně platných zákonů ve společenských vědách nepřipouští a již v tom se s Misesem radikálně rozchází. Oba mluví o transcendentálních principech, které umožňují poznání společenské reality. Zatímco pro Misesa je tímto principem ‚kategorie finality‘, tedy to, že dokážeme poznávat lidské jednání a dokonce i jednat pouze na základě kategorie (myšlenkové formy) účelného jednání, pro Webera je jím to, že jsme kulturními lidmi nadanými schopností vědomě zaujímat ke světu postoj a propůjčovat mu smysl (Weber 1998). To také souvisí s jejich rozdílnou definicí jednání jako na jedné straně ‚účelného‘ a na druhé straně ‚smysluplného‘. Tyto principy jsou tím, co umožňuje naše poznání společenské reality, ale zatímco z kategorie finality pro Misesa vyplývají apriorní zákony, Weber ze smysluplnosti jednání naopak vyvozuje věčnou proměnlivost společenskovedních pojmových konstrukcí.

Weber se brání ‚redukci‘ společenské reality na soustavu zákonů. Původ představy, že úsilím společenské vědy má být výhradně formulace univerzálních zákonů totiž vidí v ideálu přírodní vědy, který by podle něj neměl být aplikován ve společenských vědách. Zatímco v přírodních vědách jsou prý nejhodnotnější ty nejobecnější zákony, ve společenských vědách je tomu naopak. Pro společenské vědy jsou pravidla tím hodnotnější, čím méně jsou obecná, protože každý zobecňující pojem, je pouhým nástrojem k lepšímu pochopení individuální situace: „Neboť účelem ideálnětypické tvorby pojmů nikdy a nikde není, aby přiváděla k jasnému vědomí to, co má na kulturních jevech povahu druhu, nýbrž naopak to, co je na nich specifické“ (Weber 1998, s. 53).

---

¹⁴ Viz. poznámka v předchozí kapitole.

Mises označuje Weberovu metodu jako historickou na základě jejího klíčového rysu, že se zajímá vždy o konkrétní situaci v její historické jedinečnosti. Mises však zakládá své odlišení historie a sociologie nejen na tom, že sociologie má pracovat s obecnými koncepty, ale především na tom, že má popisovat to, co je na jevech podstatné, tedy to, co platí v každé instanci. Nicméně, jak jsme se pokusili ukázat ve srovnání Weberovy a Misesovy interpretace Kanta, Weber vychází z názoru, že skutečnost vědecky uchopitelný esenciální prvek neobsahuje a že sociologické pojmy mají pouze platným způsobem uspořádávat empirické jevy. Zatímco podle Misesa lze určitou významnou část skutečnosti uchopit a vyjádřit s pomocí abstraktní teorie, podle Webera se věda může pomocí pojmů pouze přibližovat k pochopení kauzálních souvislostí, které platí v individuální situaci. Na jedné straně stojí názor, že skutečnost lze vyjádřit pomocí systému zákonů, na druhé straně stojí názor, že skutečnost a věda představují dva více méně oddělené světy.

Podle Misesa je platnost teoretických zákonů garantována neměnnou logickou strukturou lidské mysli. Weber ve svém eseji *„Objektivita sociálněvědního a sociálněpolitického poznání“* kritizuje podobný postoj, který nalézá u Misesových předchůdců z rakouské školy: „V postulátech abstraktní teorie jde jen zdánlivě o ‚dedukce‘ ze základních psychologických motivů, ve skutečnosti se mnohem spíše jedná o zvláštní případy určité formy pojmotvorby, která je vědám o lidské kultuře vlastní a v jistém rozsahu nepostradatelná“ (Weber 1998, s. 43). Touto formou pojmotvorby, v níž Weber vidí původ teoretických zákonů, jsou ideální typy. Naproti tomu představitelé rakouské školy vidí původ teoretických zákonů zpravidla v určitých základních předpokladech lidské psychiky, nebo logické struktury mysli. Ideální typy však vznikají ‚jednostranným stupňováním‘ určitých hledisek. Proto vycházejí podle Webera zákony o nichž Mises mluví z v jistém smyslu jednostranného pohledu.

Jak jsme zmínili v části věnované Weberově interpretaci Kanta, tato jednostrannost ideálních typů vychází v první řadě z toho, že „pojmy a soudy, které nejsou empiricky skutečné, také skutečnost neodrážejí, nýbrž umožňují ji platným způsobem myšlenkově uspořádat“ (Weber 1998, s. 62). Weber však k tomu přidává ještě myšlenku ‚vztažení k hodnotám‘, která má původ v Bádenské škole novokantovství. Ta spočívá v tom, že pojmové ‚uspořádávání skutečnosti‘ se vyznačuje určitou svobodou, a proto je významně ovlivněno hodnotovými idejemi. Nejenže tedy nelze ztotožnit pojmy se skutečností, ale navíc je jejich podoba historicky podmíněna. „Žádné poznání kulturních procesů není myslitelné jinak než na

základě významu, který pro nás má individuálně uzpůsobená skutečnost života vždy v určitých jednotlivých vztazích. ... o tom rozhodují ideje hodnot, s ohledem na něž ‚kulturu‘ v jednotlivém případě vždy pozorujeme“ (Weber 1998, s. 35).

V části věnované Weberovu požadavku objektivitě společenských věd jsme se věnovali tomu, v jakém smyslu Weber připouští aby vědec přihlížel ke svým osobním ideálům. Na jejich základě má podle Webera vyzvedávat pouze ty souvislosti, které jsou významné. Podle Webera je každý pohled na svět výsledkem ideálů v tom smyslu, že do jisté míry vidíme jen to, co vidět chceme. Ideály jsou překládány do konkrétních otázek, které jsou vědě kladeny, ty pak vedou ke kritice ideálů, k formulaci nových ideálů a k novým otázkám které si věda pokládá. Takto se formují různé přístupy ve společenských vědách. Také ideální typy jsou výsledkem hledání významných souvislostí. Ideální typ, na jehož základě můžeme zkoumat společenské jevy není jediný. Konstrukce ideálního typu záleží na tom, jaké budeme následovat principy výběru souvislostí, které v něm zahrneme. Zatímco pro Misesa tedy představují teoretické zákony odraz neměnných pravidel lidského jednání, podle Webera jsou i ony výsledkem vztahování empirických jevů k nějakým hodnotám.

Každý ideální typ tedy zkoumá pouze určitou subjektivně upřednostněnou stránku skutečnosti: spojíme-li pojem „směna“, který nejprve označuje neurčitou skupinu procesů v celé jejich různorodosti, se zákonem mezního užítku a vytvoříme pojem ekonomické směny jako pojem ekonomicky racionálního procesu, pak nahrazujeme neurčitý pojem směny ideálně typickým pojmem, který je snadněji uchopitelný, ale také se vzdaluje skutečnosti. Ideální typ není vydělením něčeho podstatného, nebo vydělením jedné části skrytých sil, ale je výsledkem ‚vztahování k hodnotám‘, což znamená, že principy na jejichž základě je ideální typ vytvářen pocházejí z osobitého pohledu vědce. Proto ani ekonomické zákony pro Webera nejsou, tak jak tvrdí Mises, tím, co je přítomno v každé jednotlivosti, ale jsou jen jednou z mnoha pojmových konstrukcí, s jejichž pomocí je možné ke zkoumání přistupovat. „Redukce na pouhé ekonomické příčiny není nikdy v žádné oblasti kulturních jevů v žádném smyslu vyčerpávající, dokonce ani v oblasti ‚hospodářských‘ procesů“ (Weber 1998, s. 26).

Zákony pro Webera představují součást analýzy ideálně typických konstrukcí, které jsou nezbytnou součástí vědecké analýzy. Nicméně, protože každá ideálně typická konstrukce je vyzdvižením ‚hodnotných‘ aspektů skutečnosti, tak také zákony z ní odvozené budou popisovat pouze ‚utopické‘ představy. Protože nás ale vždy zajímá ‚skutečnost‘ ve své

individualitě, nezbyvá nám, než zkoumat každý případ v jeho specifičnosti přičemž může a má ideální typ hrát roli jako prostředek. Mnohost možných pohledů nakonec vyplývá z povahy lidského jednání, které je jediným předmětem společenských věd. Konkrétně je Weber toho názoru, že ani ekonomická věda si nemůže vystačit pouze s ekonomickými zákony. To je však v zásadním rozporu s Misesovou argumentací, podle níž má ekonomie usilovat výhradně o ekonomické zákony a podle níž jsou tyto zákony apriorně platné.

V čem se liší Misesovy a Weberovy názory na povahu vědeckého vysvětlení?

Podle Blauga (1997, s. 4-10) byl mezi lety 1920 – 1950 (ve zlatém věku logického pozitivizmu), přijímán jako platný model vědeckého vysvětlení tak zvaný ‚covering-law‘ model, o jehož přesnou formulaci se zasloužil Carl Hempel. Podle tohoto modelu mají všechna vědecká vysvětlení společnou logickou strukturu. Ta spočívá v logické dedukci tvrzení, které chceme prokázat, z minimálně jednoho univerzálního zákona a určitých počátečních podmínek. Univerzální zákon je tvrzení následujícího typu: ‚Vždy když nastane jev A, nastane zároveň jev B.‘ Z této univerzální logické stavby vědeckého vysvětlení pak vyplývá, že vysvětlení spočívá na stejných pravidlech jako předpověď, a jediným triviálním rozdílem je to, že vysvětlení přichází po události, zatímco předpověď je činěna před událostí. Tento model dostal přívlastek ‚covering-law‘ model díky tomu, že vysvětlení nějakého jevu je zde chápáno jako jeho podřazení pod soustavu zákonů.

Pokusíme se ukázat, že zatímco Misesovo pojetí platného vědeckého vysvětlení je v zásadě shodné s Hempelovým modelem, Weberovo pojetí vědeckého vysvětlení založené na konceptu porozumění je zásadně odlišné. Na zásadní odlišnost Hempelova modelu vysvětlení a konceptu porozumění upozorňuje též Blaug (1997). Mises sice podává obhajobu využití konceptu porozumění v historických vědách, ale jeho pojetí je do značné míry ovlivněno předpokladem, že jednání je vždy účelově – racionální.

Ačkoliv Mises uznává porozumění jako metodu historie, společenské vědy mají podle jeho názoru podávat vysvětlení na základě univerzálních zákonů.

Historikovi nestačí pouze teoretické disciplíny, podle Misesa vždy zbývají jedinečné a individuální charakteristiky každé události, jejichž studiem se má zabývat ‚porozumění‘. Tuto jedinečnost každé události Mises označuje jako ‚ultimátní datum‘. Je něčím, co teoretické

disciplíny nemohou vysvětlit. Historik jim však rozumí, protože je lidskou bytostí. Protože však Mises jednání interpretuje vždy jako účelné, porozumění pro něj spočívá především v odhalení konkrétních cílů a prostředků:

The understanding establishes the fact that an individual or a group of individuals have engaged in a definite action emanating from definite value judgments and choices and aiming at definite ends, and that they have applied for the attainment of these ends definite means suggested by definite technological, therapeutical, and praxeological doctrines. It furthermore tries to appreciate the effects and the intensity of the effects brought about by an action; it tries to assign to every action its relevance, i.e., its bearing upon the course of events. (Mises 1966, s. 50)

Porozumění tedy v Misesově metodologii hraje roli zprostředkovatele ultimátních (kauzálně nevysvětlitelných) dat a také má zjišťovat konkrétní kvantitativní poměry, které samotná praxeologická teorie nevysvětluje, protože její zákony mají čistě kategoriální povahu. Vysvětlení individuálního jednání pak spočívá v podřazení pod univerzální zákony praxeologie, kde ultimátní data zprostředkovaná porozuměním hrají roli oněch počátečních podmínek Hempelova modelu.

Weberovým pojetím metody porozumění jsme se podrobně zabývali ve třetí kapitole, proto zde pouze shrneme tři základní formy porozumění, které Weber rozlišuje. Porozumění vždy znamená ‚uchopení výkladem‘:

- 1) v jednotlivém případě reálně míněného smyslu (při historickém zkoumání)
- 2) smyslu míněného průměrně a přibližně (při sociologickém zkoumání masových jevů)
- 3) vědecky (ideálně – typicky) konstruovaného smyslu, případně souvislosti smyslu čistého typu nějakého častého jevu (takovými konstrukcemi jsou například pojmy a zákony ekonomické teorie). (Weber 1998, s. 141)

Weber v zásadě ztotožňuje pojem porozumění s pojmem vysvětlení, výklad zde totiž neznamená nic jiného než vysvětlení. Jak jsme ukázali v předchozí části, body 2) a 3) Weber nepovažuje za dostačující k vysvětlení individuální události, protože se nezabývají její specifičností, ale obecnými koncepty. Centrální roli při vysvětlení individuální události hraje u Webera výklad konkrétního jednání. Na jiném místě Weber upřesňuje, že kauzální výklad konkrétního jednání spočívá ve spojení vnějšího průběhu s jeho motivem (Weber 1998, s.

144). Co tedy pro Webera představuje legitimní formu vysvětlení individuálního jednání? Weberem uznávaná forma vysvětlení spočívá čistě ve spojení míněného smyslu s vnějším průběhem jednání. Obecně má tedy vysvětlení individuálního jednání tuto formu: ‚Osoba A se dopustila činu B, protože mínila smysl C‘. Nedochází tedy vůbec k podřazení pod univerzální zákon, jak to požaduje Hempelův model, ale jde o snahu o adekvátní propojení míněného smyslu a činu.

... tam, kde se jedná o individualitu nějakého jevu, není otázka kauzality tázáním po zákonech, nýbrž po konkrétních kauzálních souvislostech, není to otázka, pod kterou formulí máme nějaký jev podřadit jako exemplář, nýbrž otázka, ke které individuální konstelaci příslušný jev přiřadit jako výsledek: je to otázka přiřazení. (Weber 1998, s. 33)

5. Srovnání: Misesova a Weberova interpretace povahy lidského jednání

Praxeologie i Weberova teorie jednání si kladou podobný cíl. Obě chtějí nalézt univerzální metodologii společenských věd na základě zkoumání povahy lidského jednání. Zatímco v minulé kapitole jsme se věnovali srovnání jejich názorů na povahu vědeckých pojmů o jednání, v této kapitole se zaměříme spíše na psychologická východiska jejich teorií. Nejprve srovnáme Weberovu a Misesovu definici lidského jednání, jak interpretují smysluplnou povahu jednání, jaký zaujímají postoj k psychologii, jakou roli hraje v jejich teoriích koncept racionality a ekonomický koncept hodnoty. Ve zbylé části této kapitoly se budeme věnovat Weberovu konceptu hodnotového jednání a kritice již Mises tento koncept podrobuje.

Srovnání hlavních rysů Weberovy a Misesovy interpretace povahy lidského jednání

Weberova interpretace povahy lidského jednání se od té Misesovy liší již v samotné definici pojmu „jednání“. Zatímco Mises definuje jednání zcela jednoznačně jako chování, které se orientuje na cíl, Weber ho definuje jako libovolné chování, pokud ho jeden nebo více jednajících spojuje s nějakým smyslem. Pro Misesa je základní charakter jednání ukryt ve vnitřní logice kategorie jednání. Tu staví Mises na stejnou rovinu jako kategorii kauzality. Tak jako má být výsledek nějakého přirozeného děje vysvětlován kauzálně, tak má být výsledek jednání vysvětlován teleologicky. Výsledek jednání má svou příčinu vždy (!) v tom, že byl původně pojat jako cíl. Misesova kategorie finality však má ještě jeden významný rys. Podle Misesa směřování k cíli samo o sobě implikuje ekonomizaci prostředků, které mají povahu statků. U Misesa tedy nalzáme dva silné předpoklady o lidském jednání. Nejen, že jednání má vždy cíl, ale navíc vždy interpretuje své činy a artefakty jako nedostatkové prostředky. Odhlédneme-li od univerzálních nároků, které si klade, Misesova praxeologie se v zásadě shoduje s Weberovým konceptem ekonomického jednání. Koncept cíle i prostředku je zde shodný, rozdíl je v tom, že Weber rozděluje účelově – racionální jednání na ekonomické a technologické. Technologické jednání se vyznačuje tím, že nebere v úvahu nedostatkovost a náklady prostředků, ale pouze jejich technologickou efektivitu. Z toho plyne,

že i v konceptu účelově – racionálního jednání se obě teorie odlišují. Weber, vedle účelově – racionálního, formuluje ještě 3 další základní ideální typy individuálního jednání. O něco později se budeme zabývat důvody, proč Mises toto dělení typů jednání podle jeho smyslu odmítá.

Zásadním důsledkem Misesovy teorie jednání je vyřazení otázek motivace z pole zájmu společenských věd. Díky účelnosti jednání je podle Misesa možné založit tyto vědy čistě na praxeologických zákonech, které odrážejí vztah mezi cíli a prostředky. Účel je pro Misesa jakousi invariantou, na níž je možné založit výklad každého jednání. Pro pochopení základní povahy jednání není jeho motivace podle Misesa důležitá. Naproti tomu u Webera představuje porozumění motivu základní princip každého vysvětlení individuálního jednání. U Webera žádný základní princip výkladu jednání, jakým je u Misesa účel, nenalzáme. Weberův výklad se spíše interpretativně přizpůsobuje povaze zkoumaného jednání. To co zde Misesa a Webera spojuje je odmítnutí psychologie. U Misesa je důvod zřejmý. Psychologie, tak jako veškeré otázky motivace, nehrají žádnou roli v analýze vztahu cílů a prostředků, o kterou se zajímá praxeologie. U Webera bylo toto odmítnutí psychologie jeho vyrovnáním s dobovým psychologismem. Takto byl označován názor, že empirická psychologie dokáže odhalit v lidském myšlení empirické zákonitosti podobné zákonům přírodních věd, které nejsou odvoditelné z myšlení samotného, nýbrž jsou objevovány induktivním zpracováním zkušenosti, což jde proti Kantovi a filozofické tradici od Platóna vůbec (Havelka 1998, s. 85).

Zajímavé je srovnání Misesova a Weberova konceptu ekonomické hodnoty. Ta je u Webera součástí ideálního typu účelově - racionálního jednání a jako taková má přesně vymezený význam. „Avšak zanedbávání přesné pojmotvorby může být zcela mimořádně nebezpečné pro praktická, hospodářská a sociálněpolitická zkoumání. Pro zasvěcence je přímo neuvěřitelné, co zmatků zde např. natropilo používání termínu „hodnota“ – onoho v bolestech zrozeného dítěte naší disciplíny, jemuž vůbec nějaký jednoznačný smysl může být dán pouze ideálnětypickým způsobem ...“ (Weber 1998, s. 59). Právě takové zmatky možná tropí Misesovo používání ekonomické hodnoty. Jeho koncept hodnoty totiž není obhajován jako součást pojmové konstrukce, ale je obhajován jako součást kategorie jednání, tedy na základě metafyzické argumentace. Tak, jako u Webera, je u Misesa hodnota pojmem platným pouze v rámci konceptu účelného jednání, nicméně, protože účelné je každé jednání, ztrácí pojem hodnoty jasně vymezený smysl a je střídavě zaměňován s psychologickými pojmy jako nespokojenost, satisfakce, štěstí, přání, touha.:

In colloquial speech we call a man ‚happy‘ who has succeeded in attaining his ends. A more adequate description of his state would be that he is happier than he was before. There is however no valid objection to a usage that defines human action as the striving for happiness. (Mises 1966, s. 14)

Ačkoliv ‚lidské jednání‘ je zde v první řadě axiomatickým základem ekonomické teorie, nic nebrání tomu, abychom ho současně definovali jako ‚usilování o štěstí.‘ Ten samý koncept hodnoty zde proto může hrát dvojí roli. Na jedné straně je součástí vědecké teorie, která usiluje o vysvětlení ekonomických jevů, na druhé straně je chápán jako jednotné měřítko společenského blahobytu.

Nakonec porovnáme význam pojmu ‚racionalita‘ u obou autorů. Jak jsme ukázali na konci 2. kapitoly, pro Misesa je jednání racionální ze své podstaty. Pojem racionální jednání je tedy z jeho pohledu pleonasmem. Pro Misesa se různé případy jednání neliší mírou své racionality, ale pouze mírou své informovanosti. Mises předpokládá, že základní struktura poznání a jednání má stálou povahu, kterou označuje pojmem racionalita. U Webera hraje tento pojem zásadně odlišnou roli. Racionalita zde nevyjadřuje nedílný rys každého jednání, ale spíše jakýsi ideál. Ve Weberově smyslu je člověk tím racionálnější, čím lepší má přehled o prostředcích a důsledcích svých činů, čím více se organizace jeho života podobá uvážlivému obchodníkovi, který si zaznamenává každý haléř. Proto používá pojem ‚racionalizace‘, který značí neustálé spění společnosti k tomuto ideálu v různých oblastech, v náboženství, v etice, v hospodářském životě či ve společenském životě. Racionalizace všude znamená projasňování a upřesňování smyslu na němž zakládáme svůj praktický život. Tyto dějiny racionalizace života jsou podle Webera nedílně spjaty s dějinami náboženské etiky. Jeho *Protestantská etika a duch kapitalismu* chce (mimo jiné) ukázat, že racionální jednání je historicky neoddelitelné od křesťanského asketismu a od ‚povolání‘ jako etické hodnoty. Koncept racionálního jednání je však podle Webera také důležitým metodologickým nástrojem, protože je jedním z typů smyslu, jimž lze porozumět, jak říká, ‚beze zbytku.‘

Je odlišení účelově – racionálního jednání od hodnotového nadbytečné pro účely společenských věd?

Mises píše, že bez kategorie účelnosti nelze jednání vysvětlit vůbec. Weber je na druhou stranu toho názoru, že jednání orientované čistě na účel je pouze jedním z několika ideálních typů s jejichž pomocí je možné smysluplné jednání vysvětlit. Je naše schopnost porozumět jednání skutečně podmíněna kategorií finality? Musí se skutečně ve výkladu jednání vždy vyskytovat účel? V běžné řeči se často podává výklad ve kterém účel nevystupuje. Je například možné o někom říci, že jednal určitým způsobem, protože se domníval, že byl v dané situaci správný. Došlo tedy k určitému jednání, které jednotlivcem nebylo považováno za cíl ani prostředek, kterému však přesto lze porozumět na základě jeho smyslu. Vysvětlení takového smyslu se nebude obracet k pojmům cíl a prostředek, ale bude se obracet k hodnotám, na nichž je založeno. Tento příklad u Webera spadá pod jednání orientované na absolutní hodnotu (hodnotové jednání). Hodnotové jednání se podle Webera vyznačuje tím, že je vedeno vědomou vírou ve vlastní, svébytnou hodnotu určitého chování. Důležitou otázkou je, zda lze a zda má smysl pokoušet se vysvětlit takové jednání v rámci cíl – prostředek.

Ve své kritice Webera se Mises pokouší ukázat, že v každém jednání lze nakonec nalézt cíl (Mises 1960, s. 84). Postupně ukazuje, že jak hodnotové jednání, tak tradičně orientované i afektivně orientované jednání jsou ve skutečnosti racionálním jednáním. Začíná u hodnotového jednání.

To begin with, it is quite clear that what Weber calls „valuational“ behavior cannot be fundamentally distinguished from „rational“ behavior. The results that rational conduct aims at are also values and, as such they are beyond rationality. (Mises 1960 s. 83)¹⁵

Mises zde říká, že cíle jsou hodnotami. Nedostává se tím však do sporu se svou původní definicí cíle jako určitého chtěného stavu světa? Připomeňme si již citovaný úryvek z úvodu *The Ultimate Foundations of Economic Science*:

Man meditates about the conditions of his own self and of his environment, devises states of affairs that, as he believes, would suit him better than the existing states, and aims by purposive conduct at the substitution of a more desired state for a less

---

¹⁵ Racionálním jednáním zde Mises myslí Weberovo účelově – racionální jednání.

desired that would prevail if he were not to interfere. (Mises 2005)

Mises tedy jednou mluví o cíli jako o absolutní hodnotě, jindy mluví o cíli jako o zamýšleném stavu světa. Ani z příkladů, které uvádí na podporu svých argumentů také není jasné, v jakém smyslu mluví o hodnotách. Abychom se vyhnuli podezření ze slovíčkaření, pokusíme se nyní ozřejmit, v čem přesně spatřujeme nesoulad a jaký má tento nesoulad z našeho hlediska význam.

Mises explicitně říká, že původní a prvotní hodnota je odvozena výhradně z posledních cílů. Všechny prostředky jsou hodnoceny na základě jejich užitečnosti vzhledem k posledním cílům. Uvažujme cíl v prvním významu, který Mises zmiňuje, tedy určitý chtěný stav světa. Teoreticky nemusí jít o fyzický stav světa, může jít o emocionální stav, či o postavení člověka z hlediska prestiže a podobně. V každém případě se jedná o něco definitivního, o čem lze říci, že toho jednou lze dosáhnout. Je tedy k čemu se přibližovat pomocí různých prostředků a činností. V takovém případě skutečně lze posuzovat, které prostředky jsou více nebo méně užitečné a Misesův výklad hodnoty prostředků, potažmo podstaty jednání, dává smysl.

Nyní uvažujme jinou definici posledního cíle, tedy jako hodnoty (value). Co jsou to hodnoty? Mises zmiňuje například povinnost, čest, krásu, náboženská přikázání a lásku (tyto příklady přebírá prý z Webera). Tyto hodnoty však motivují naše jednání jiným způsobem než cíle, které lze popsat jako určitý stav světa. Tyto hodnoty zpravidla přikazují či motivují nějaké jednání, ne stav světa. Přikazují například, abychom nezabýjeli své bližní. Prostředky Mises definuje jako to, co slouží k dosažení cíle. Můžeme však označit své vlastní jednání (nezabýjení bližních) nebo absolutní hodnotu jako cíl? Označit poslední hodnoty jako cíle je sice možné, ztratíme tím však, jak se zdá, tu část významu pojmu cíl, která značí, že jde o něco, čeho lze dosáhnout pomocí prostředků. Ostatně se tím vůbec ztratí hlavní význam pojmu účel jako něco, o co usilujeme. Hodnota přikazuje nebo navádí, jak máme jednat. Jednáním však nesměřujeme k hodnotě, směřovat k hodnotě jako k cíli nelze. Nenastane nikdy to, že bychom hodnotu jednou pro vždy splnili, tak jako je to možné u cíle který představuje určitý stav světa. Zvláště je to zřejmé u formálních etických norem, které mají formu imperativu. Jednání vedené hodnotami tedy nelze interpretovat jako využití prostředků hodnotitelných na základě jejich použitelnosti (serviceableness, tedy kriteria, zda se může stát příčinou, která povede k cíli). Ani jednání, které hodnota přikazuje, nelze považovat za cíl (to

by znamenalo usilovat o své vlastní usilování). Nemáme-li však cíl ke kterému se můžeme nějak přiblížovat, není zde použitelný pojem prostředek a tedy ani pojem relativní hodnoty prostředku vyplývající z hodnoty cíle. Tím pádem zde vůbec nelze aplikovat Misesovu teorii hodnocení, nelze totiž vůbec mluvit o užitečnosti projevů takového jednání z hlediska jednotlivce.

Závěr, že hodnotové jednání nelze vyložit na základě pojmů účel a prostředek, se zdá být neslučitelný s Misesovou teorií. Artefakty a činnosti, které jsou součástí hodnotového jednání, potom nelze hodnotit, nevztahuje se na ně teorie mezního užitku a těžko bychom v takovém jednání našli ekonomické zákony podle postupu který Mises popisuje. Weber navíc říká: “The orientation of action wholly to the rational achievement of ends without relation to fundamental values is, to be sure, essentially only a limiting case” (Weber 1947, s. 117). Podle Webera tedy, i pokud jde o jednání účelné, nikdy nebude účelným dokonale. Zda převáží v určitý konkrétní moment účelné jednání, či jednání hodnotové by bylo pouhou spekulací. Mises však zakládá platnost ekonomických zákonů právě na předpokladu, že jednání je bezpodmínečně, ze samé své podstaty, orientováno na účel. Účel pak musí v Misesově teorii jednání, aby dávala smysl, nutně znamenat určitý stav světa. Schéma, které možná stojí v pozadí Misesových úvah je, že hodnoty přímo jednání nemotivují, ale pouze zprostředkovaně, ovlivněním volby cíle. Z hlediska Weberovy teorie je ale toto vysvětlení neudržitelné, protože by potom zcela ztratilo smysl odlišení hodnotového a účelově – racionálního typu jednání. Zde se nesnažíme ukázat, že jednání, které Weber nazývá hodnotovým, nelze zkoumat na základě ekonomické teorie. Chceme pouze ukázat, že, přijmeme-li Weberovo důsledné oddělení hodnotového a účelového typu jednání, nelze z hodnotového jednání ekonomické zákony odvodit způsobem, který popisuje Mises, že se tedy ekonomickými zákony neřídí a priori.

Hodnotové jednání a Kantova etika

Rozpor, o který se zde jedná lze také velmi dobře ilustrovat pomocí srovnání Misesovy teorie jednání s Kantovou filozofií praktického rozumu. Kantovo pojetí mravního jednání, jak ho popisuje v *Základech metafyziky mravů* je v příkrém rozporu s Misesovým eudaimonismem. Zatímco podle Misesa jde v jednání vždy o vlastní zájem, o odstranění subjektivní nespokojenosti, Kantova etika je založena na konceptu povinnosti. Jedná-li tedy člověk

v souladu s etickými zákony, nečiní tak kvůli pocitu uspokojení, ale kvůli úctě k mravnímu zákonu. Veškeré etické hodnoty mají podle Kanta podobu zákonů (maxim). Morální jednání nemá svou hodnotu v účelu o nějž je konkrétně usilováno, ale v maximě podle níž se o něm rozhoduje. Maximy však nelze seřadit v nějakém žebříčku, protože o nich nelze říct, že mají nějakou hodnotu, jsou totiž povzneseny nad jakoukoli cenu. Kant jim přisuzuje důstojnost: „V říši účelů má vše buď nějakou cenu, nebo důstojnost. Namísto toho, co má cenu, lze klást i něco jiného jako ekvivalent, ale co naproti tomu je povzneseno nad jakoukoli cenu, a co proto nepřipouští žádný ekvivalent, má důstojnost“ (Kant 1990, s. 97). Hodnota maxim není z řádu subjektivního chtění, ale z řádu platnosti. Pokud dovedeme tuto myšlenku do důsledků, znamená v podstatě, že hodnota všeho jednání, o které usilujeme na základě etických maxim je stejná, protože všechny jsou do stejné míry naší povinností (pokud jim přiznáváme platnost). Do té míry, do jaké je naše jednání vedeno etickými normami, do té míry se nemůže projevit žádná subjektivní preference. Byť klade takové schéma extrémně vysoké nároky na schopnosti rozumu, lze ho považovat za určitý ideální typ odrážející tendenci, která se v jednání může vyskytovat, což je nakonec jediné o co Weberovi jde.

Hodnotové jednání v hospodářském životě

Weber ve své *Sociologii Náboženství* zmiňuje dva známé příklady toho, jak náboženská etika zasahovala do obchodních vztahů. Prvním je křesťanský zákaz půjčování na úrok a druhým je příkaz dávat almužnu chudým, který je podle Webera dokonce univerzálním a primárním článkem všech etických náboženství (Weber 1998, s. 315). Pokud však důsledně aplikujeme Misesův koncept lidského jednání, je každá vědomá činnost prostředkem, a tak je podrobena stejnému měřítku ekonomické hodnoty, jako všechny ostatní prostředky, nezávisle na tom, zda je motivována etickými hodnotami. Proto není z Misesova pohledu almužna nic jiného než spotřební statek jako každý jiný (Mises 1966, s. 243).

Jestliže však chceme interpretovat například almužnu jako spotřební statek, potom musí existovat nějaký cíl, vůči němuž se stává tento statek prostředkem. Jaký cíl sleduje člověk, který odmítne úrok, či poskytne almužnu na základě náboženských norem? Je možné chápat spásu, kterou náboženství slibuje, jako cíl o který se usiluje prostřednictvím dobrých skutků? „Jistá starost o vlastní osud po smrti dolehne ve shodě se zákonem ‚mezního užítku‘ většinou na toho, komu se na zemi vede celkem dobře, tedy na kruhy vznešené a majetné“ (Weber

1998, s. 253). V tomto úryvku naráží Weber na skutečnost, že k tak zvané ‚spáse‘ bylo často přistupováno ryze obchodnický, a proto zde s příměsí ironie používá metaforu mezního užítku. Pouze bohatí měli zdroje zabývat se něčím tak podružným, jako je spása a byli tedy ochotni kupovat si odpustky. To, zda je spása kupována penězi, nebo dobrými skutky, je velký rozdíl, ale myšlenkový postup, který se za tím ukrývá, je podobný. Je však toto přijatelná představa etického jednání?

To, že v hospodářské oblasti dnes těžko nalezneme podobné příklady situací, kdy etické normy zabraňují ekonomicky racionálnímu jednání, je podle Webera dáno, jak jsme zmínili v úvodu, nesmlouvavým vnitřním řádem kapitalismu a vývojem náboženské etiky, které vedly buď k normám, které v rozporu s kapitalismem nejsou (u protestantů se stalo ‚povolání‘ základní hodnotou), nebo vedly ke zlehčení či opuštění náboženských norem ve jméně touhy po úspěchu. Etiku, která nebyla v přímém rozporu s pravidly kapitalismu, vytvořilo na západě protestantství. Jedním ze znaků, jimiž se vyznačovala tato nová náboženství byl odmítavý postoj k almužně, který souvisel s přijetím pracovní etiky jako součásti náboženských norem. V mnoha ostatních náboženstvích je nutné etické normy v zájmu racionality obcházet na základě různých legálních klíčků, jako tomu bylo u katolicismu, když hledal způsob, jak obejít zákaz lichvy. Lpění na tradičních etických normách v mnoha zemích vznik kapitalistického systému podstatně ztěžuje. Složitý proces nalezení shody mezi náboženstvím a kapitalismem byl podle Webera způsoben tím, že náboženství vždy chovalo určitou nedůvěru k jednání, jehož důsledky nebylo možné sledovat a eticky zhodnotit. Úspěch v kapitalismu si však vynucuje právě takové jednání. „Zvěčněné hospodaření na bázi tržního společenství funguje podle vlastních věcných zákonitostí; nedbat jich znamená ekonomicky neuspět, trvale hospodářsky upadat“ (Weber 1998, s. 318). Weberova kritika Sombartovy teze, že rozvoj kapitalismu má svůj původ v Židovství, spočívá v názoru, že Židovská etika vůbec není nakloněna ekonomické racionalitě, ale naopak je silně tradiční. „Neměň, člověče, zvyk,‘ to je hlavní zásada talmudu“ (Weber 1998, s. 253). Mimoto měla židovská morálka vždy na zřeteli, aby se ‚všichni uživilí‘ a v tom smyslu také udíleli Rabíni koncese. Důvodem, proč byli Židé úspěšní z ekonomického hlediska, byla mimo jiné dvojí morálka založená na možnosti odlišného přístupu k příslušníkům jiných církví, která jim umožňovala se z tradic a etických norem platných uvnitř komunity vymanit.

Uvedli jsme zde pouze dva příklady situací, kdy se jednání, které se projevuje v oblasti, kterou tradičně zkoumá ekonomie, řídí hodnotami. Každé jednání je však teoreticky možné

(ze strany subjektu) podrobit etickému přezkoumání, i tehdy, mělo-li původně pevně stanovený účel. Weberova historická analýza se zdá nasvědčovat tomu, že důvodem, proč je v dnešním hospodářství skutečností, nebo přinejmenším ideálem, účelově racionální jednání, není neslučitelnost této stránky života s hodnotovým jednáním, ale to, že se společnost v průběhu historie přizpůsobuje potřebám života v kapitalistickém systému.

6. Závěr

Cílem této práce bylo především postavení dvou teorií jednání vedle sebe a jejich kritické srovnání. Ačkoliv jsme byli kritičtí vůči Misesově teorii, především nám šlo o to, ukázat odlišnost cest jimiž se obě teorie ubírají. Nelze vytvořit žádný seznam bodů, které by dokazovaly, že Misesovu teorii je zapotřebí odmítnout. Každá z obou teorií vychází ze zcela odlišných psychologických a filozofických východisek, a proto jsou do jisté míry navzájem nesouměřitelné.

Mises založil svou vědu o jednání na Kantově konceptu apriorních kategorií, které, jakožto formy myšlení, umožňují formulaci apodikticky platných apriorních syntetických soudů. Pokusili jsme se ukázat dva důvody, proč je Misesova interpretace Kanta sporná. Prvním důvodem je již to, že Kantovo přesvědčení o existenci apodikticky platných soudů v empirických vědách se ukazuje být sporné, což jsme podpořili příkladem argumentace jak Kantových kritiků, tak i jeho příznivců, například Karla Poppera. Druhým důvodem je, že Kant mluví o možnosti apodiktických soudů v souvislosti s vnímáním prostorových tvarů, nikoliv v souvislosti s vnímáním lidského jednání. Na rozdíl od Misesa se Weber nezaplétá do sporů ohledně možnosti apodiktického poznání a naopak pokládá nestálost pojmových konstrukcí za hlavní projev „pokroku na poli sociálních věd.“ Weberova interpretace Kanta klade důraz na spontaneitu, kterou se vyznačuje tvorba vědeckých pojmů.

Kategorie finality, na níž Mises zakládá vědu o jednání je jakýmsi obráceným principem kauzality. Misesovo pochopení jednání jako účelného vychází z předpokladu, že výsledek jednání má svou příčinu vždy v tom, že byl původně někým pojat jako cíl. K tomu však Mises přidává předpoklad, že jednání, které usiluje o dosažení cíle pojímá své prostředky ekonomizujícím způsobem. Takto Mises ztotožňuje ekonomický model jednání s podstatou jednání vůbec. Toto vystihuje zřejmě nejspornější důsledek Misesovy teorie. Vyplývá z toho totiž jednak apodiktická platnost ekonomických zákonů a jednak to vede ke ztotožnění ekonomického konceptu hodnoty s pojmem společenského blahobytu.

V páté kapitole jsme srovnali Misesovu představu racionálního ekonomizujícího člověka s Weberovou představou člověka, který sice umí jednat racionálně, ale velmi často také jedná

na základě slepé víry v etické hodnoty, na základě emocí, nebo jednoduše ze zvyku. Na základě úvahy o povaze etických hodnot a na základě srovnání s Kantovým pojetím etiky jsme se pokusili ukázat, že to, co Weber nazývá hodnotově orientovaným jednáním se může vymykat vysvětlení na základě účelově – racionálního typu. Jestliže však nelze některé typy jednání vysvětlit na základě účelově racionálního typu, vrhá to stín pochybnosti na Misesův předpoklad, že každé jednání je založeno na kategorii finality a potažmo to vrhá stín na univerzální platnost praxeologických zákonů.

Dalším důsledkem srovnání Weberovy a Misesovy teorie jednání je pochybnost o tom, zda má smysl stavět společenskou vědu výhradně na univerzálních zákonech. Protože, podle Webera, žádná esence jednání, kterou by bylo možné vystihnout univerzálními zákony, neexistuje, je třeba každou situaci zkoumat v její individualitě. Poslední instancí takového individuálního zkoumání je porozumění smyslu individuálního jednání. Porozumění individuálnímu jednání by tedy nemělo být vylučováno z pole zájmu vědy pouze na základě faktu, že z porozumění nelze odvozovat univerzální kauzální zákony.

Literatura

- Blaug, Mark, *The Methodology of Economics: Or How Economists Explain*, Cambridge (United Kingdom) 1997 (2nd edition)
- Caldwell, Bruce, *Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century*, Routledge, London 1994
- Havelka, Miloš, Max Weber a počátky sociologie náboženství, In Weber, Max, *Sociologie náboženství*, Vyšehrad, Praha 1998
- Hayek, Friedrich A., *Hayek on Hayek: an Autobiographical Dialogue*, ed. Kresge, Stephen and Wenar, Leif, Routledge, London 1994
- Hayek, Friedrich A., *Kontrarevoluce vědy*, Liberální institut, Praha 1995
- Jung, Carl G., *Archetypy a nevědomí*, ed. Barz, H. et al., Nakladatelství Tomáše Janečka, Brno 1997
- Kant, Immanuel, *Základy metafyziky mravů*, Svoboda, Praha 1990
- Kant, Immanuel, *Kritika čistého rozumu*, Oikoymenh, Praha 2001
- Kirzner, Izrael M., *The Meaning of Market Process: Essays in the Development of Modern Austrian Economics*, Routledge, London 1992
- Kuhn, Thomas S., *The Structure of Scientific Revolutions*, The University of Chicago Press, Chicago 1962
- Loužek, Marek, *Max Weber: Život a dílo, weberovské interpretace*, Nakladatelství Karolinum, Praha 2005
- Mises, Ludwig von, *Epistemological Problems of Economics*, D. Van Nostrand Company, Inc., Princeton 1960
- Mises, Ludwig von, *Human Action*, Contemporary Books, Inc., Chicago 1966
- Mises, Ludwig von, *The Ultimate Foundations of Economic Science*, Auburn, The Ludwig von Mises Institute 2005 (online edition www.mises.org)
- Popper, Karl R., *All Life is Problem Solving*, Routledge, London 1999
- Popper, Karl R., *The Logic of Scientific Discovery* (3rd, revised ed.), Hutchinson, London (1968?)
- Schumpeter, Joseph A., *History of Economic Analysis*, George Allen and Unwin Ltd., London 1967
- Sobotka, M., Znoj, M., Moural, J., *Dějiny novověké filosofie od Descarta po Hegela*, Filosofia – nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, Praha 1994
- Weber, Max, *Metodologie, sociologie a politika*, OIKOYMENH, Praha 1998
- Weber, Max, *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*, Roxbury Publishing Company, Los Angeles 1996
- Weber, Max, *The Theory of Social and Economic Organization*, Oxford University Press, New York 1947

Weber, Max, Value-judgments in Social Science, In *The Philosophy of Science*, ed. Boyd, R. et al., The MIT Press, Cambridge (Massachusetts) 1997